

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

Факультет психології, політології та соціології
Кафедра політичних теорій

Магістерська робота

052 «Політологія»

на тему:

«Національна ідея як фактор політичної консолідації суспільства»

Виконала: здобувачка 2 курсу
галузь знань: 05 «Соціальні та поведінкові науки»
спеціальність 052 «Політологія»
Дінаковська Євгенія Валентинівна

Керівник: к. істор. н., доцент
Сушко А. І.

Рецензент: к. політ. н., доцент
Пехник А. В.

Одеса – 2022

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ В СИСТЕМІ ІНСТРУМЕНТАРІЮ СУЧАСНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ	6
1.1 Ступінь наукової розробки та концептуальна еволюція політичної консолідації	6
1.2. Становлення та розвиток категорії «національна ідея» в контексті політичного знання	13
РОЗДІЛ II. ПОЛІТИКОКУЛЬТУРНІ ЧИННИКИ ПОЛІТИЧНОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА	21
2.1. Національна ідея як важливий елемент політичної консолідації суспільства ..	21
2.2. Політична консолідація суспільства через призму мовного фактору	28
2.3. Зарубіжний досвід дії національної ідеї та її вплив на політичну консолідацію в державі.....	34
2.4. Національна ідея як фактор політична консолідація в незалежній Україні: проблеми та перспективи формування в сучасних умовах	41
ВИСНОВКИ	48
СПИСКИ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	53

ВСТУП

Актуальність роботи. За час існування людства були сформовані різні концепції та ідеї, які слугували мотивацією для людей та сприяли суспільним об'єднанням. В умовах невизначеності та роз'єднаності суспільства, посилених кризовими процесами, людина сьогодні, як ніколи, потребує єднання з однодумцями. Для людини, як представника своєї держави, життєво важливо співпрацювати з співгромадянами, щоб долати труднощі та перешкоди, досягати своїх цілей і відчувати задоволення від життя. Єдність людей має бути заснована на наявності спільних інтересів навіть у складних чи несприятливих ситуаціях.

Поняття «національна ідея» виявляє свою актуальність у ситуаціях криз, розломів, інтенсивних змін, ситуацій сильного зовнішнього впливу чи протистояння, коли виникає потреба в консолідації та дотримання єдиних практик соціальної організації, забезпечення лояльності до певних стратегічних дій серед значної кількості громадян. Її можна використати як необхідний поштовх для внутрішньої модернізації держави та здобуття стійкого ґрунту в умовах руйнування традиційних спільнот і зв'язків, адже ідея виступає важливим стратегічним ресурсом держави. З боку правлячої еліти попит на процес консолідації суспільства на основі національної ідеї може виникати задля формування напряму діяльності влади, а також вдало застосовуватись в створенні виборчої кампанії.

Потенціал використання концепції національної ідеї великий з точки зору її інтеграційних можливостей, коли вона може виступати орієнтиром для цілепокладання та сучасним культурним ядром практики. Національна ідея впливає на визначення сили та впливу держав і суспільств світу та впливає на позиції, які вони займають у світі інформації, ідей та образів.

Розпад Радянського Союзу спричинив собою зміну політичного простору та трансформацію колективних ідентичностей у межах нових держав-спадкоємців. Це явище було неминучим, а розкриття національного «я» стало актуальним практичним

питанням для незалежної України, хоча мало складності й суперечності, які визначали життя чи смерть для націоналістичного проекту створення нації. Визначення національного «я» не лише здійснює символічний розрив із попередньою політичною спільнотою, але й визначає параметри державності щодо мови та прав меншин. Однак, навіть якщо новий державний устрій може прискорити визначення, створення та солідаризацію життєздатної колективної ідентичності, цей процес може бути дуже складним. Нові держави зосереджуються на партикуляризмі, тобто вони звертаються до місцевих звичаїв, усталених інституцій та єдності спільного досвіду – традицій, культури, національного характеру, чи, навіть, раси в пошуках коріння нової консолідуючої сили.

Війна в Україні стала найяскравішим каталізатором підсилення національної ідеї як фактору консолідації суспільства в усіх сферах життєдіяльності, але все ж найголовнішим залишається усвідомлення українським народом важливості об'єднання задля державотворення як в період, безпосередньо, війни, так і задля формування майбутнього вектору розвитку країни.

Ступінь наукової розробленості проблеми. Серед зарубіжних посткласичних представників, що займалися даною проблематикою можна виділити – В. Андерсона та І. Валлерстайна, а серед класичних – Е. Сміта і В. Вільсона. До вітчизняних науковців відносяться: Медвідь Ф., Чупрій Л., Поліщук Ю., Добровольська А., Михальченко М., Монастирський В. та ін. Але події останнього часу стали вимагати розширення проблематики цієї теми, особливо у зв'язку з таким фактором, що прискорив консолідацію – війною.

Метою даної роботи є комплексне дослідження особливостей впливу феномену «національної ідеї» на процес політичної консолідації у суспільстві, виявлення факторів, які впливають на формування національної ідеї, визначення впливу різноманітних чинників на самоідентифікацію українського народу. Зазначена мета досягається вирішенням наступного комплексу завдань:

- визначити ступінь наукової розробки та концептуальну еволюцію політичної консолідації;
- дослідити становлення та розвиток категорії «національна ідея» в контексті політичного знання;
- проаналізувати національну ідею як важливий елемент політичної консолідації суспільства;
- розглянути політичну консолідацію суспільства через призму мовного фактору;
- дослідити зарубіжний досвід функціонування національної ідеї та її вплив на політичну консолідацію в державі;
- проаналізувати проблеми та перспективи формування в сучасних умовах національної ідеї та її вплив на політичну консолідацію в незалежній Україні.

Об'єктом даної роботи є дослідження категорії національної ідеї та її впливу на політичну сферу.

Предметом даної роботи є національна ідея як фактор політичної консолідації суспільства.

Методи дослідження. Специфіка дослідження обумовила необхідність використання як загальнофілософських методів: аналіз, синтез, дедукція, індукція; так і спеціальних: історичний метод (сприяв дослідженню особливостей формування та розвитку феномену національної ідеї), метод порівняння (співвідношення досвіду різних держав у консолідаційному напрямку дії національної ідеї з досвідом України), структурно-функціональний (мобілізація суспільства довкола ідеї самоідентифікації).

Структура магістерської роботи: Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ В СИСТЕМІ ІНСТРУМЕНТАРІЮ СУЧАСНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

1.1 Ступінь наукової розробки та концептуальна еволюція політичної консолідації

Феномен «консолідація» розглядається у різних сферах знань, зокрема у політології, соціології, економіці, культурі та ін. Термін «консолідація» використовується у випадку, коли мова йде про об'єднання людей, окремих організацій, громадських сил для посилення боротьби задля досягнення спільних цілей. Консолідація, окрім єдності, охоплює й інший аспект – різноманітність.

У широкому значенні консолідацію суспільства можна розглядати як процес визначення та розвитку мети, стратегії, інтересів, цінностей на основі внутрішніх регуляторів (менталітету, моральних, історико-культурних цінностей), прийнятих суспільством та державою загалом, визнаних представниками громадських організацій, які відображені у програмах політичних партій та суспільно-політичних рухів. Філософське значення консолідації означає єдність, що призводить до стійкості та збереження матерії. Культурологічне значення консолідації – це єдність культурних установок, ціннісних та світоглядних орієнтацій, адже культура як така, без етносів чи нації втрачає сенс.

Під консолідацією розуміють зміцнення, згуртування суспільства та всіх його компонентів. Враховуючи різноманіття структур, об'єднань у суспільстві, різний етнічний склад, процес консолідації виникає між групами однодумців, навколо політичних та етнічних лідерів чи проти них (наприклад, консолідація політичної опозиції під час виборів). Сутність процесу політичної консолідації можна розглядати як вибір, що веде до формування сукупності правил політичної гри, загальних домовленостей, що є результатом взаємної діяльності [47, с. 72].

Політичну консолідацію найчастіше розглядають як об'єднання політичних сил, суб'єктів політики для вирішення спільних завдань чи реакцію на політичні дії. Політична консолідація – форма політичної взаємодії, що призводить до об'єднання зацікавлених груп, об'єднання суб'єктів політики з досягнення спільних завдань. Наприклад, консолідація політичних націй, народів, етносів; консолідація політичних партій, громадських рухів, парламентаріїв та парламентських фракцій.

В основі консолідації є близькість завдань та цілей, принципів взаємовідносин, а також політичної практики. Тому політична консолідація втілюється в усвідомлених, політично мотивованих та організованих діях [12, с. 133].

Питання суспільно-політичної консолідації – це питання згоди головних акторів щодо цивілізаційного майбутнього суспільства. Його масштаб визначає провідних суб'єктів суспільно-політичного життя. У глобальній площині світові держави та країни співпрацюють у реалізації ідеї глобального партнерства для вирішення питань роззброєння, боротьби проти терористичних рухів і гарантії ядерної безпеки. Причому співпраця полягає не лише у сфері військово-політичної взаємодії, а й у координації стратегій культурного та цивілізаційного майбутнього своїх країн. Усередині того чи іншого суспільства значущою є діяльність соціально-історичних спільнот. Однак і в першому, і в другому випадку вирішальним є ідея їх об'єднання та консолідації, стратегія майбутнього суспільного розвитку.

«Політична консолідація» є складним поняттям, оскільки його зміст не зводиться лише до політичних аспектів, а включає в себе параметри демократичного розвитку і тісно пов'язана з ним. С. Гантінгтон визначає консолідацію демократії як: «тенденцію в межах глобальних «хвиль» демократизації, яка аналітично протиставляється тенденції кількісного зростання групи формально демократичних держав (експансія демократії), що полягає у посиленні демократичних інститутів і демократичної практики в кожній з країн, а також у зміцненні міждержавних зв'язків у співтоваристві демократичних націй» [44, с. 15]. Він вважає, що на порядку денному

сьогодні стоїть не експансія, а консолідація демократії, а з цього контексту впливає важливість політичної консолідації.

Значну увагу вивченню проблеми національної консолідації у поліетнічній державі приділяв Х. Ортега-і-Гассет, який зазначав: «Єдність нації насамперед передбачає налагодження тісного зв'язку між етнічними та політичними групами. Нації утворюються та живуть, доки мають програму на завтра» [29]. Цей вислів підтверджує факт того, що задля політичної консолідації необхідно виробити спільну мету.

Концептуально політичну консолідацію можна представити декількома підходами, які певною мірою доповнюють один одного, оскільки кожен із них, функціонуючи через певні механізми та чинники консолідації, так чи інакше змушений компенсувати недоліки конкуруючих підходів. Водночас усі дослідники сходяться на думці, що консолідація є необхідним етапом становлення демократії, етапом тривалим і суперечливим, тим, який породжує інноваційні механізми і, можливо, модифікує існуючі уявлення про демократичні політичні системи.

Поняття «консолідація демократії» набуло значення категоричного терміну в порівняльній політології після статті 1986 року «Перехід від авторитарного правління» Г. О'Доннела та Ф. Шміттєра. Вони представляють переважно транзитологічний підхід до цієї теми. У 1990-х роках ця тема стає однією з провідних у демократичній літературі. Перенесення вектору уваги від вивчення демократичних переходів до питань консолідації демократії зумовлене цілком зрозумілими причинами: емпірично орієнтована політологія відображає ситуацію неоднозначності процесів становлення нових демократичних режимів і пошуків їх консолідації [32].

Водночас, можна виділити чітко виражений методологічний поворот, який пов'язаний з критикою концепції умов демократії, що панувала в 1960-80-х роках. Із загальним критичним настроєм вчені у галузі порівняльної політології визнають внесок першої концепції в пояснення необхідних факторів демократизації, але вважають, що цього недостатньо: варто визначити не тільки необхідні, але й наявні

фактори, або ж не тільки для появи, а й для консолідації демократії. Ф. Шміттер пише, що «нинішня дискусія про демократизацію включає негативне ставлення до попереднього широко поширеного судження про те, що демократія є функціональною умовою або моральним імперативом» [51].

За іншим визначенням, консолідація – сукупність соціально-економічних, політичних та інших процесів, які призводять до встановлення в країні консолідованої демократії, тобто таких політичних умов, в яких демократичні принципи визнані основними в сфері політики і демократичні зміни є незворотними. Сьогодні в політичній науці немає єдиного розуміння консолідації. Визначення з позиції електоральної демократії передбачає, що консолідація – це: а) запобігання крокам назад до авторитаризму; б) запобігання «повільній смерті» демократії, ерозії демократичних інститутів, що буде мати безпосередній вплив на суспільство [36, с. 40].

З погляду ліберальної демократії, консолідація – це поглиблення демократії, досягнення демократичного прогресу. З іншої точки зору, консолідація демократії – невідворотність розвитку сталих демократичних політичних структур, коли визначеність процедур веде до значного обмеження «невизначеності результатів», тобто коли недемократичні результати практично виключені.

Політична консолідація досягається шляхом взаємодії процесів інтеграції та диференціації суспільства. Виділяється три основні етапи політичної консолідації суспільства:

- перший етап – адаптація, коли інтеграція та диференціація у зміні свого співвідношення сприяють пристосуванню до нових, змінених умов середовища.
- другий етап – ідентифікаційний, коли індивіди починають ототожнювати себе з новими реаліями, вважати їх соціально цінними та значущими.
- третій етап – трансформація, коли інтеграція-диференціація змінює систему та її функції [34, с. 180].

Що стосується політичної консолідації України, то в цьому випадку важливо говорити про свободу і консолідацію суспільства. Проблема свободи досліджується вченими від античності до наших днів. Платон розмірковував про політичні установки та культурні парадигми, які могли б об'єднати суспільство, забезпечивши йому єдиний світогляд. У середні віки Августин Блаженний говорив, що зникнення ворожнечі й об'єднання людей можливе лише в трансцендентному світі, а в земному людина приречена на несвободу від того й роз'єднаність. У Новий час Т. Гоббс і Дж. Локк розглядали можливості консолідації суспільства через суспільний договір, але при цьому чітко розмежовували соціальні та індивідуальні потреби і можливості людини [10, с. 116]. Але в XXI столітті на тлі унікальних і безпрецедентних подій політична консолідація набирає небувалих темпів, що привернуло увагу авторів до цієї та похідних від неї тем.

Щодо вітчизняних сучасників, які приділяють увагу політичній консолідації можна віднести Г. Луцишин, яка зазначає: «такий тип консолідації представляється як процес згуртування у державі, і, як наслідок, відбувається формування консенсусу з приводу вирішення загальнонаціональних проблем та спонукає акторів політики пристосовуватися або ототожнювати себе з новими умовами існування» [13, с. 33].

Соціальні, державні та недержавні відносини, а також політичне життя як складові політичної системи є об'єктом політичної консолідації як трансформаційної форми.

Слід зазначити, що консолідація у сфері політики сприяє позитивним змінам в контексті відносин у політико-владних структурах і громадських об'єднаннях, що призводить до забезпечення розвитку як держави так і суспільства. Політичний напрямок консолідації забезпечує об'єднання членів суспільства за етнічними, конфесійними, соціальними і культурними ознаками [33, с. 138]. Політична діяльність, у цьому випадку може сприяти як підтримці існуючої політичної системи, так і впливати на її трансформації.

Практика використання знань про консолідацію свідчить, що важливою складовою суспільної консолідації навколо цивілізаційного вибору є демократична консолідація. На прикладі України, основою цивілізаційного вибору вектору розвитку держави є створення повноцінного відкритого суспільства, основними елементами якого є громадянське суспільство, демократична соціально-правова держава. А ці елементи є центральний стержнем демократичної консолідації.

Чітко визначити початок уявлень про консолідацію неможливо, оскільки перехідний процес включає деякі її елементи. Демократична консолідація, формується в наслідок багатьох змін в інститутах, політиці та поведінці. Багато з них напряду вдосконалюють управління через: посилення компетенції держави; шляхом лібералізації та раціоналізації економічних структур; через соціальне забезпечення та політичний порядок разом із забезпеченням основних свобод; завдяки покращенню горизонтальної підзвітності та верховенства права; через контроль над корупцією [28, с. 93]. Інші ж покращують представницькі функції демократичного уряду шляхом розвитку політичних партій та їхніх зв'язків із соціальними групами, шляхом зменшення фрагментації партійної системи, підвищення власної компетенції та публічної підзвітності законодавчих і місцевих органів влади, а також зміцнення громадянського суспільства.

Згадані вже раніше дослідники консолідації демократії – Г. О'Доннелл, Ф. Шміттер – розрізняли демократичний перехід і демократичну консолідацію. Під час переходу основні інститути нового порядку займаються організацією і починають працювати та взаємодіяти за новими правилами гри. Консолідація, в такому випадку, вимагає інституалізації нових норм і режимних структур, розширення їх легітимації та усунення перешкод, які ускладнюють їх встановлення на початкових етапах. Сам процес консолідації демократії відбувається за чотирма напрямками:

- швидке обмеження, мінімізація або зв'язування його ідеологічних та інституційних невідповідностей;
- встановлення своєї автономії проти старої влади, особливо армії;

- мобілізація громадянського суспільства в політичних формах його вияву;
- розвиток відносно стабільної партійної системи, здатної забезпечити формування відповідального перед народом уряду.

Хоча ці напрямки консолідації містять деякі спільні риси третьої хвилі демократизації, вони не враховують подальших демократичних рухів у світі, особливо на території колишнього Радянського Союзу. Останні дослідження дозволили доповнити та конкретизувати багато аналізів середини 1980-х років. По-перше, виявилось, що процес консолідації демократії передбачає не тільки інституціоналізацію нових форм та структур, але й найчастіше пов'язаний з використанням елементів традиційної культури і навіть менш радикальним ставленням до попереднього авторитарного режиму. По-друге, консолідація демократії неможлива без відповідної реформи державних адміністративних структур. Демократія, що зароджується, вступає в конфлікт не лише з авторитарним стилем управління, якому підкоряється стара бюрократія, а й з бюрократичною керівною машиною, яка раціоналізована правовими нормами. По-третє, консолідація демократії не обов'язково йде за однією, ліберальною, моделлю, а може здійснюватися на основі своєрідного поєднання різноманітних форм і моделей. По-четверте, хоча партійна система є ключовим елементом демократії, але її консолідація передбачає певний резерв для динамічного процесу вираження інтересів через різноманітні рухи, які іноді спонтанно виникають, корпоративність, місцеве самоврядування тощо. По-п'яте, консолідація демократії має і міжнародні параметри, пов'язані не лише з допомогою, що надається новим демократіям, але й із включенням демократизованих країн як рівноправних партнерів у міжнародне співтовариство.

Розвиток демократичної, а отже і політичної, консолідації відбувається за трьома напрямками: політико-правовим, культурним та суспільним [7, с. 79]. Політико-правовий напрям передбачає: конкурентні вибори, процес яких відбувається циклічно; свобода об'єднань та слова; альтернативні джерела інформації; функціонування принципу розподілу влади, рівність громадян перед

законом; повага до прав меншостей; визнання усіма політичними акторами демократичних політичних правил гри.

Суспільний напрямок характеризується такими чинниками: ефективно функціонуюче громадянське суспільство, активне включення громадян в соціальне життя, наявність суспільного капіталу.

Культурна складова включає такі атрибути: підтримка демократії; високий рівень зацікавленості політикою, що проявляється в участі у виборах

Таким чином, феномен політичної консолідації – це процес згуртування, результатом якого є консенсус щодо вирішення нагальних проблем, що змушує політичних акторів адаптуватися або ідентифікуватися з новими умовами існування. Як трансформаційна форма політична консолідація покликана змінити саму політичну систему з її суспільно-державними і недержавними відносинами та політичним життям. Політично консолідованими можуть бути члени суспільства з різною етнічною, конфесійною приналежністю, нерівним соціальним і культурним статусом, діяльність яких може бути спрямована як на підтримку існуючої політичної системи, так і на її трансформацію. Трансформаційні процеси завжди перетворюють суб'єктів консолідації через нові політичні та соціально-економічні обставини.

1.2. Становлення та розвиток категорії «національна ідея» в контексті політичного знання

Політична консолідація та національна ідея, їх взаємозв'язок виступають одним із найскладніших та актуальних аспектів дослідження у сучасному політичному світі через різні підходи до вирішення цього питання в різних політико-правових системах, що відрізняються від держави до держави, від нації до нації. Зростаюче значення національного чинника у світі стало загальновизнаною реальністю, яка стала підставою для твердження, що XXI століття увійде у світову історію як епоха націй.

В даний час можна спостерігати процес потужного прояву самовизначення націй на міжнародному рівні, етнічних меншин та мовних груп усередині різних держав, що породжує якісні зміни в етнічних структурах та впливає на еволюцію міждержавних відносин. У цьому контексті слід зазначити, що міждержавне співробітництво із захисту прав осіб, що належать до національних меншин, є необхідною умовою встановлення та підтримання добросусідських відносин, стабільності та безпеки. У національній ідеї відображається інтелектуальний, моральний та естетичний потенціал народу, його ідеали та цінності, синтезуються природно-географічні, культурні, соціально-економічні, мовні, релігійні та інші фактори. Така ідея об'єктивно інтегрується з державною ідеєю у єдине ціле, створює основу для еволюції націй та консолідації суспільства, особливо у кризові суспільно-державні періоди.

В. Монастирський зазначає: «національна ідея – це філософія, яка формує у людей переконання, спрямовані на відстоювання та захист усіх інтересів своєї нації – інтересів політичних, економічних, культурних та духовних, а не тільки окремих елементів цих інтересів» [17, с. 25].

Світова історична практика свідчить про те, що національна ідея актуалізується за наявності обставин, що становлять загрози національній безпеці та незалежності країни. В Україні пильна увага до національної ідеї обумовлена необхідністю консолідації суспільства для збереження територіальної цілісності та незалежності, розвитку українського суспільства та держави в сучасних геополітичних умовах, спричинених загостренням міждержавних протиріч.

У міру того, як світ розвивається у двадцять першому столітті, є змога виявити, що все більше концентрується увага на навколишньому суспільстві та політиці. Можливо, завдяки цьому, незважаючи на конфлікти та напруженість, досягається примирення народів. Незалежна Україна не є винятком із цієї тенденції і докладає всіх зусиль як суверенна держава не лише для побудови процвітаючого суспільства з

рівнем життя, що відображає її потенціал, а й для поступової інтеграції у міжнародне співтовариство.

У період, що розпочався з проголошенням незалежності 1991 р., Україна, як і інші держави Центральної та Західної Європи, зіткнулася з безпрецедентним завданням створення нових політичних та демократичних інститутів, проведення глибоких економічних реформ та створення законодавчої бази, необхідної для підтримки цих незворотних змін. Україна обрала свою політичну, соціальну та економічну модель відповідно до своїх національних особливостей, особливостей людського та економічного потенціалу та геополітичних умов цього регіону.

Після здобуття Україною незалежності різні політичні сили висунули суперечливі думки щодо майбутнього нової країни. Ці погляди знайшли відображення у діях України щодо визначення пріоритетів своєї зовнішньої політики. Прийнявши рішення йти шляхом демократичних реформ, держава визначила основні цілі своєї зовнішньої політики:

- зміцнення суверенітету та незалежності країни;
- забезпечення територіальної цілісності;
- добробут населення;
- побудова правової держави, в якій гарантуватимуться свободи, основні права та обов'язки людини відповідно до міжнародних стандартів [14, с. 36].

Процес державного згуртування України принципово визначається її становищем на карті світу. Перебуваючи в центрі Європи, Україна є сполучною точкою. У зв'язку з цим, у рамках зовнішньої політики України можна відзначити підтримку співпраці у всіх її формах із дружніми країнами, а також мету поступової інтеграції до європейських структур.

Ще один фактор, що сприяє консолідації України, визначається поліетнічним та поліконфесійним характером суспільства. Україна внаслідок своєї історичної

еволюції протягом століть має на своїй території велику кількість різних етнічних народів (росіяни, гагаузи, болгари, євреї, німці, цигани, поляки та ін.).

У цьому контексті можна відзначити, що Україна приєдналася до основних міжнародних документів щодо національних меншин. Конституція закріплює право на збереження, розвиток та вираження етнічної, культурної, мовної та релігійної ідентичності для всіх людей, які проживають в на території держави.

Україна – одна з перших європейських країн, яка пішла шляхом розбудови багатонаціональної демократичної держави. Політологи часто зазначали наскільки складним є такий підхід, особливо в контексті розвитку національно-політичної консолідації. Ідентичність – це насамперед питання свободи, національного та громадянського самовизначення. Це проблема, в якій поєднується глибина історичної спадкоємності та глобальний процес згуртування людства.

Широкий спектр інтерпретацій національної ідеї є дуже прийнятним для країни, яка щойно відійшла від політики до національної ідеї, або тісно пов'язує ці два поняття. Те, що часто говорять про національну ідею як феномен, притаманний лише пострадянським країнам, що розвиваються, погано співвідноситься з історичною реальністю, хоча ті, хто це говорить, стверджують, що в розвинутих демократичних державах ніхто не втрачає сенсу з приводу того, чи мають національну ідею чи ні [27, с. 114].

З цим важко погодитися, оскільки практично всі народи мають відомі й популярні кліше, які в кількох словах виражають їхню національну ідею. Візьмемо, наприклад, визнання Америкою Божественного Провидіння, виражене в «Боже, благослови Америку» та сучасну ідею фікс американської переваги; уявлення Росії про те, що вона є останнім оплотом православного світу («Москва – це Третій Рим, і Четвертого не буде ніколи») та її прагнення до неоімперіалістичних «Євразійських проєктів»; твердження євреїв про те, що вони є «богообраним народом», і політика поглинання Ізраїлю; ідеї Китаю в діапазоні від Середнього Небесного Царства до «концентрації на собі» як стратегічної мети двадцять першого століття.

Новітня історія європейських народів і Європейського Союзу як їх головного досягнення говорить про те як вони, відкинувши застарілу ідею «тягара білої людини», почали говорити про мультикультуралізм, нову ідею фікс і чарівну паличку, яка розв'яже всі проблеми, які все ще накопичуються.

Це означає, що національна ідея – це стисла форма того, що люди думають про своє минуле, свою культурну місію у світі тощо. Питання національної ідеології, її значення та співвідношення з національною ідеєю виглядає ще складнішим, коли обговорюється в ЗМІ та наукових публікаціях. Не може бути національної ідеології там, де немає національної ідеї, а отже, не буде й концепції національної політики. Звідси – етнічні, конфесійні та інші зіткнення між титульною нацією та національними меншинами в поліетнічних державах і зруйнована національна політика.

Ті, хто про це заявляють, також застерігають своїх читачів від змішування понять національної ідеї та національної ідеології, мовляв, це не одне й те саме. Національну ідею можна охарактеризувати як стратегію, а ідеологію – як тактичний засіб реалізації стратегії. Ідеологія – це методи і засоби популяризації національної ідеї та перш за все носій національної ідеї.

Національна ідеологія – це ширший аспект проблеми, який охоплює не лише суто ідеологічні питання, а й економіку, політику, етику та естетику, одним словом, середовище існування людини. Національна ідея, з іншого боку, зосереджена на одній проблемі, тобто на визнанні народу окремим і дуже індивідуальним явищем, дуже особливим народом, який займає свою нішу в етнічно дуже різноманітному світі.

Проведений аналіз дає змогу визначити основні характеристики національної ідеї, до яких належать:

- національна ідея створює в людей відчуття єдиної нації;
- національна ідея є безперечною об'єднуючою константою суспільства;
- національна ідея сприймається всіма громадами та населенням країни;

- національна ідея є наслідком історичного розвитку етносу та нації;
- національна ідея базується на системі національних цінностей і пов'язана з національною культурою;
- національна ідея – це стратегічна мета, яка має об'єднати націю та створити умови для подальших позитивних змін і дій [28, с. 169].

Національна ідея є основою формування національної культури, впливаючи не лише на національну ідентифікацію, а й на процеси реформування та модернізації всіх сфер життя суспільства. Отже, можна констатувати, що для існування та формування національної ідеї як загальної концепції мають бути реалізовані такі умови:

а) має бути незалежна держава як форма організації та основа життєдіяльності нації, яка є сукупністю етнічних груп, або, якщо держави немає, у свідомості має існувати прагнення до самовизначення народу, що реалізується у власних національно-визвольних рухах;

б) суспільство у державі має позиціонувати себе як спільноту етнічних груп, націю, відокремлену від інших, тобто ту, що має окремі, специфічні, виключно національні культурні особливості, які не збігаються з іншими націями. Адже люди, які втратили свої національні риси – це денационалізовані люди [19, с. 16].

Піддається критиці сам принцип першості національної ідеї як формотворчої ознаки якоїсь «уявної істоти» над іншими складовими нації. На думку відомого британського вченого Е. Сміта, нації не виникають нізвідки. «Деякі історики, – говорить він – можливо, надавали ідеології надто багато пояснювальної ваги; вони не беруть до уваги або ігнорують важливість процесів формування націй, які не залежать від діяльності націоналістичних ідеологів». Не дивно, що видатний німецький політолог К. Дойч дійшов, якщо не марксистських, то принаймні, матеріалістичних висновків (шляхом вивчення систем комунікації) про те, що «нації виникли в результаті промислової революції». Хоча тут можна протиставити ідею Е. Сміта, який пише про «етнічне коріння націоналізму», маючи на увазі, що етнічність є

благодатним підґрунтям для націоналістичної ідеології і що націоналізм розвивається під тиском інших чинників [30].

Підсумовуючи, можна сказати, що є два основних підходи (етнічний та етнокультурний) до факторів, що визначають виникнення національної «ідеї-ідеології». Вони не суперечать один одному, а скоріше доповнюють одне одного. Для виникнення національної ідеї необхідний прототип нації, етнічна спільнота, яка поступово сформує національну ідею зі своєї етнокультурної ідентичності, спільної мови та, зокрема, культури.

Національна ідеологія як синтез національно-етнічних ідей допомагає нації (етносу) усвідомити свою соціальну та етнічну спільність як єдиний організм та всю сукупність його раціональних ціннісно-емоційних характеристик. Національна ідеологія в результаті систематизації та узагальнення національних інтересів політичною елітою є основою для самовизначення нації у соціальній, політичній та духовній сферах. Незважаючи на те, що національна ідея містить і зберігає свою основу, генетично забарвлені основні ідеї, постулати та цінності, існує кілька можливих вектори трансформації:

- етнічна складова інтерпретується як абсолют у національній ідеології чи формі націоналізму, або так званий макронаціоналізм, що має свої позитивні та негативні сторони висвітлюється у класичних роботах Луї Лео Снайдера «Глобальні міні-націоналізми: автономія чи незалежність».

- у національній ідеології переважає суспільно-політичний компонент із індивідуальною національно-етнічною ідеєю, яка інтегрується у політичну ідеологію єдиної держави. Тобто, ідеологія стає державним інструментом, який використовується багатонаціональним народом для реалізації своїх інтересів [5, с. 10].

У будь-якій конфігурації національна ідея та національна ідеологія пов'язані етнічністю, незалежно від як це інтерпретується або як вроджені людські якості, поведінкові стереотипи та загальне оточення символів, або з використанням інших визначень. Важливою є її здатність регулювати особистість, соціальну поведінку та

сприяє психологічній стійкості, визначенню та соціалізації цінностей, властивих даному етнічному середовищу. Визнаючи наріжним каменем тандему «національна ідея – національна ідеологія», етнічність розкриває механізм, що мобілізує, що використовується для досягнення певних цілей. Це створює ряд кваліфікаторів етнонаціональні якості, що розвиваються за спіраллю та присутні у будь-якої нації: етнічна приналежність, етнокультурна ідентичність – етносоціальні потреби та інтереси – національна ідея – національна ідеологія – національну державу як розвинений етносоціальний організм.

При цьому виявляється ще один надзвичайно важливий аспект – залежність часових описів від формування національної ідеї та національної ідеології на певній матриці їх змістовної основи. Ці два компоненти відносяться до різних періодів та етапів розвитку нації в цілому. Швидше за все, національна ідея – це свого роду «гасло мрії», що сягає корінням у етнокультурну ідентичність народу (етнос). Контури його неясні, але тенденція зрозуміла: етнос переростає у націю. Національна ідеологія, навпаки, є вектором мобілізації нації, що сформувалася або формується та рухається до повноцінного етносоціального механізму. Це означає, що нація змішана із державою. Зміст цих явищ буде різним у різних історичних умовах, що склалися на різних етапах формування української нації.

Таким чином, національну ідею можна визначити як систематизоване та стійке до часу узагальнення самосвідомості народу, сенсу та вищої цінності його буття, історичного прагнення до свободи, державності та формування незалежності країни, зміцненню історичної пам'яті, національно-культурної ідентичності, громадянської відповідальності за майбутнє країни, любові до землі, своєї Батьківщини.

РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИКОКУЛЬТУРНІ ЧИННИКИ КОНСОЛІДАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

2.1. Національна ідея як важливий елемент політичної консолідації суспільства

Одним із важливих факторів, що впливають на консолідацію суспільства, є національна ідея, яка в свою чергу формує самоідентифікацію будь-якого народу. У певному сенсі державність сама по собі може вважатися усталеним визнанням національної ідентичності. Отже, поняття національної ідентичності та державності тісно переплітаються та, як наслідок, мають вплив на політичну консолідацію у державі. У 1943 році президент Франклін Делано Рузвельт заявив, що «американізм – це справа розуму та серця». Слово «американізм» у цьому контексті цілком можна замінити словосполученням «національна ідентичність», оскільки концепція національної ідентичності має багато спільного з серцями та розумами. Але все ж постає питання, чому поняття національної ідентичності є особливо важливим в контексті аналізу українського суспільства.

По-перше, за відсутності будь-якої значної традиції незалежної державності через тривалі періоди іноземного панування, коли територія України належала до складу інших держав, у поєднанні з супутніми вторгненнями, важливість питання національної ідентичності набула вирішального значення. По-друге, загальновідомо, що одним із особливих центрів зусиль Кремля в Україні є спроба заволодіти у війні за серцями та розумами в Україні – шляхом ведення інформаційної війни, у якій він просуває власні меседжі, підриваючи та заперечуючи інші, тим самим намагаючись спотворити та змінити національну ідентичність. Унікальна національна ідентичність є гарантією того, що нація не погодиться на будь-які обмеження свого суверенітету чи незалежності, не кажучи вже про іноземне правління чи панування, і наполягатиме на праві визначати своє власне майбутнє.

За роки незалежності України неодноразово акцент було зроблено на завданні подальшого зміцнення незалежної держави, на шляхах збереження стабільності та міжнаціональної злагоди, протидії спробам розколу країни за ідеологічними та національними ознаками. Тому, вирішальну роль у цьому процесі має відіграти саме українська національна ідея, яка покликана забезпечити необхідну консолідацію, згуртованість і національну єдність української нації, а також інтеграцію до її складу національних меншин при збереженні та розвитку їх особистих етнокультурних ідентифікаторів.

В цьому контексті також набуває актуальності такий чинник як «політична нація». Політична консолідація в українському суспільстві, на основі національної ідеї, формується на основі загальностворених принципів громадянського суспільства, тобто на створенні економічних, соціальних та духовних сприятливих умов, де кожен громадянин почуватиме себе вільно. Для того, щоб стати нацією, будь-яке суспільство, окрім того, що воно має бути об'єднане спільними економічними інтересами, має бути інтегровано і додатковими зв'язками, такими як: спільна мова, культура, особливості національного менталітету. Ігнорування цих зв'язків, байдужість до формування національної ідеї, що об'єднує націю, веде до розшарування суспільства на групи, клани, релігійні та етнічні утворення, які здатні протистояти один одному, що, свою чергу, може становити загрозу для існування держави. В цьому проявляється важливість фактору національної ідеї в процесі створення нормально функціонуючої сучасної суверенної держави [38, с. 232].

Глобалізаційні процеси сучасного світу також підкреслюють вагомість чиннику національної ідеї в контексті аналізу держав. Міграційні процеси на основі різних причин, мультикультуралізм та інші фактори становлять загрозу для національної самоідентифікації у державах, в тому числі і в Україні. Національна ідея тоді виступає орієнтиром для особистих духовних цінностей й протистоїть ідеологіям, орієнтованим на уніфікацію національних відмінностей. В. Пасічник зазначає: «Розробка такої національної ідеї стає для України справою надзвичайної ваги та

актуальності, адже саме на її основі мають визначатися основні орієнтири та цінності розвитку держави в контексті євроінтеграції» [22, с. 54]. Це говорить про те, що аби стати частиною європейської спільноти, українці мають усвідомити свою вагомість і визначити ті ідентифікатори, які б відрізняли суспільство від інших, тоді інтеграція не матиме такого впливу на внутрішньо національні процеси, але престиж та імідж українського народу буде набувати зовсім іншого забарвлення.

Зовнішні сили та події здатні створити глибокі зміни та можуть стати потужними факторами формування особистості. У випадку України великі події, такі як Євромайдан, анексія Криму та збройний конфлікт з Росією, посилили лінію самоідентифікації «ми-вони», тобто українці проти інших. Тим часом процес націєтворення країни став політичним проектом держави і, як вже зазначалось, розглядається як необхідність майбутньої інтеграції України в європейський простір. Однак, коли розбіжності стають політичними, поділ стає перешкодою. Оскільки етноцентричний підхід до побудови нації містить потенціал для конфліктів з національними та етнічними меншинами, примирення ідентичностей та їх згуртованість як частини української нації є важливими для стабільності країни. Для того, щоб сформувати інклюзивну національну ідентичність і запобігти ще одному потенційному конфлікту, етнічну та громадянську ідентичність необхідно розвивати паралельно.

Самоідентичність українського суспільства – це не даність, а елементарна і визначальна культурно-кінетична конструкція, що розвивається протягом усього життя народу. Її можна розглядати через дві призми: громадянську та етнічну ідентичність, кожна з яких має культурний та національний компоненти. Етнічна ідентичність відноситься до спадщини предків і є статусом, приписаним при народженні, заснованим на фізичних і культурних характеристиках. Це включає не лише расу, але й загальне власне ім'я, міф про спільне походження, спільні історичні спогади, елементи спільної культури, зв'язок із батьківщиною та почуття солідарності. Навпаки, громадянська ідентичність – це набір переконань та емоцій

щодо себе як учасника громадянського життя. Пов'язана з певними соціальними групами, розташованими в певних географічних районах (не обов'язково державах), ця концепція містить елементи членства, участі та свідомого ставлення до дотримання прав.

Подібно до ідентичності, формування нації будується на громадянському та етнічному компонентах. Як процес, у якому політичні актори прагнуть переконати людей на одній адміністративній території бути частиною однієї громади, він включає два ключові фактори: об'єктивний (наприклад, територія) проти суб'єктивного (наприклад, спільні політичні ідеї). Розбудова громадянської нації передбачає рівне ставлення та гарантовану участь усіх етнічних груп [3, с. 21].

У своєму минулому Україна була територією постійного культурного та геополітичного протистояння між кочовими та аграрними суспільствами, затиснутими між Європою та Азією, комунізмом і націоналізмом, стикалась із католицьким Заходом з одного боку та православним Сходом з іншого. Не лише добре відомий поділ на схід і захід між західною частиною (колись частиною Польщі, Чехословаччини та Румунії) та царським/радянським пануванням на сході, а й постійно змінювані територіальні кордони (Велике князівство Литовське, Османська імперія, польсько-литовський Річ Посполита, Кримськотатарське ханство та Московське царство) сприяли становищу країни як політичного прикордоння. Тому українська ідентичність передбачає різні релігійні, регіональні та мовні виміри. Крім того, нинішньою територією України більшу частину історії керували «інші». Тому різні частини нашого народу мали мало можливостей розвинути почуття спільної національної ідентичності. Отже, важко досягти узгодженої національної ідентичності та добре сформульованого національного порядку денного. Внутрішні розбіжності в Україні зароджуються глибоко в її історичному досвіді. Розглядаючи, наприклад, етнічні компоненти, вони можуть спиратися або на етнічну українську національну ідентичність (європейська культура, російська та українська етнічні та національні держави як конкуренція одна проти одної), або на східнослов'янську

національну ідентичність (сприяння східнослов'янській ідентичності, підкреслення зв'язків з Росією та Співдружністю Незалежних Держав).

У випадку України ключовим моментом, який стосується того факту, що відносини між більшістю та меншістю загострююся щоразу, коли з'являється фактор, який загрожує ідентичності суспільства, є легітимне визнання різних ідентичностей, що розділяють росіян і українців. Здобувши незалежність у 1991 році, після русифікації та деетніфікації в Радянському Союзі, українці опинилися у позиції домінуючи правлячої сили й стали переглядати свій попередній статус меншини. Більше того, швидкий розпад Радянського Союзу забрав життєво важливу точку націотворення: Україні бракувало об'єднавчого наративу та фігур, які зазнали плавної трансформації. Особливо через історичну, релігійну та мовну близькість між обома країнами, вплетену в складні історичні, політичні та економічні фактори, ці відносини виявилися найбільш чутливим питанням для політики. З одного боку, відсутність чітких меж, що розділяли українців і росіян, дозволяла людям змінювати ідентичності. Однак це ускладнювало побудову громадянського суспільства, що призвело до відсутності політичної спільноти. Незважаючи на те, що визначення Росії як ворожої на початку незалежності давало ідеальну можливість для побудови нації за часів Кравчука, еліти мали бути обережними, а можливо, в деяких випадках, більш рішучими.

Події 2014 року стали переломними. Військове втручання, нестабільна ситуація на кордонах країни та протистояння ЗМІ з Росією були і залишаються серйозними викликами національній ідентичності України. Однак ці події сприяли підвищенню розуміння унікальності українського суспільства, сформували ідентичність і створили кордони щодо сприйняття російської держави. Не маючи чітких кордонів, політики були змушені покладатися на наполегливу політику, щоб утвердити Україну в міжнародній системі та досягти національної згуртованості всередині неї. Тому українізація продовжувала сильно спиратися на формування етнічної ідентичності, роблячи Україну «більш українською» та більш етнічно винятковою. У міру

зміцнення кордонів ідентичності процес націотворення повернувся до антиросійської риторики, що вплинуло не лише на зовнішню політику, але й на внутрішній політичний ландшафт інших груп меншин.

Коли суверенітет і цілісність країни знаходяться під загрозою, громадянська свобода і культурне розмаїття стають більш проблематичними. Подібним чином періоди переходу та небезпеки є особливо породжуючими надмірний націоналізм у постконфліктних або передконфліктних ситуаціях. Часто це відбувається за рахунок меншин, оскільки вони сприймаються як історичний ворог, загроза чи м'яка мішень [16, с. 20]. Отже, важливими елементами націотворення є не лише етнічні, а й громадянські компоненти, як-от громадянська свідомість національної території чи готовність захищати державу. Політика має залишатися інклюзивною, з одного боку, визнавати українську риторику як ядро, а з іншого боку, неукраїнців як співпартнерів у новому громадянському суспільстві.

Останні роки характеризувались тим, що національна ідея стала вагомим інструментом маніпуляцій політичної еліти у державі. У вимірі політичної боротьби це було не об'єднуючим елементом, а навпаки, тільки підсилювало протистояння. Для загравання з електоратом це було досить вагомою технологією, але поширення таких ідей серед суспільства підкріплювало неоднозначність самоідентифікації.

Українське суспільство характеризується тим, що для загальнонаціональної консолідації йому потрібен об'єднуючий фактор. Це можна пояснити новим інклюзивним відчуттям національної ідентичності, яке виникло в Україні в результаті Революції Гідності та російського вторгнення у 2014 році, та найбільше піднесення в українській національній ідеї відбулось з початком повномасштабного вторгнення. Російська агресія об'єднала різні спільноти в Україні навколо ідей свободи та незалежності, вивівши існуючі уявлення про українську ідентичність за вузькі рамки мови та етнічної приналежності.

Події останніх років суттєво вплинули на розвиток громадянської ідентичності. почуття патріотизму в українців підвищилося, насамперед, завдяки героїзму та

самовідданості українських військових у боротьбі з російською агресією та сепаратистськими рухами. Повага до українських добровольців та професійних військових зумовлена тим, що, на думку переважної більшості респондентів, українська армія сьогодні є єдиним гарантом безпеки громадян, суверенітету та територіальної цілісності України, адже суспільство усвідомлює, б якщо не самовідданість мобілізованих і волонтерів – України сьогодні не існувало б.

До 2022 року політичній консолідації українського суспільства перш за все сприяли такі фактори: подолання існуючих соціально-економічних проблем; підвищення добробуту більшості громадян; боротьба з корупцією та притягнення корупціонерів до відповідальності. Поширена корупція була і буде однією з основних проблем України.

Україна змінилася після Революції Гідності, але не втратила рис «захопленої держави», в якій ключові державні інститути контролюються групами пов'язаних осіб, які мають доступ до державних коштів і національних ресурсів [54, с. 185]. В Україні залишається великий замкнутий цикл політичної корупції, в якому кілька олігархічних бізнес-еліт «інвестують» незаконно отримані активи (переважно «чорні» гроші) у вибори та політичних гравців на всіх рівнях, щоб контролювати майбутні рішення чиновників. Ці посадовці, у свою чергу, через корупцію та сприятливі рішення допомагають збільшувати капітал олігархів. Українське суспільство мало довіряє державі, її основним інституціям чи її політикам, незалежно від їхніх політичних уподобань. Жодна з ключових державних інституцій, за ключовим винятком армії, не користується великою довірою суспільства. Це не дивно, оскільки за чверть століття після розпаду Радянського Союзу Україна стала однією з найбільш корумпованих країн Європи.

Для сьогодення притаманне те, що в українців створюється єдина система цінностей та розуміння їх вагомості в усіх сферах життя. Почуття відповідальності за долю країни, патріотизм, гуманізм, демократія, соціальна справедливість, освіченість, а головне науково об'єктивне висвітлення історії становлення та розвитку української

держави стають сьогодні ключовими цінностями, здатними створити загально визнану громадянську національну ідею. Історія має об'єднувати, а не сіяти розбрат між громадянами, але має бути зроблено акцент на рівні освіченості громадян, задля формування у них об'єктивного бачення та розуміння історичної спадщини. В свою чергу, М. Морарь говорить, що: «Вирішальною передумовою формування політичної нації є наявність національного лідера та сформованої політичної еліти» [18, с. 392]. Повномасштабне вторгнення сприяло цьому. Сьогодні Президент України, як ніколи, уособлює в собі всю країну, що, з однієї сторони, сприяє згуртованості суспільства, а з іншої, може стати вагомим інструментом маніпуляції національною свідомістю.

Таким чином, існування суспільства неможливе без інтегруючої ідеї, цілісність якої визначається духовною, творчою діяльністю особистості. Тому в епоху глобалізації великого значення набуває національна ідея, яка стає мірилом духовності, а разом з тим ідеологічною опорою способу вільного існування особистості, несе в собі її ключові цінності. Функціонування національної ідеї як консолідуючого фактору є справою надзвичайної ваги та актуальності для України, адже на її основі мають бути визначені основні орієнтири та цінності розвитку держави як для формування внутрішньої стабільності та розвитку, так і для подальших процесів інтеграції у світову спільноту на гідному рівні.

2.2. Політична консолідація суспільства через призму мовного фактору

Відмова від соціальних цінностей і формування нових має велике значення для дослідження процесів консолідації будь-якого народу. Тому що в процесі є неминучою і зростання фактору національної ідентичності яка містить етнічні, культу, перш за все мовні, вимагає більшої уваги трансформації політичних режимів зміна поглядів цінностей, таких як суспільство, народ, нація, мова, релігія, традиція тощо, з урахуванням нових реалій, є неминучим. Національна ідентичність, яка містить етнічні, культурні та громадянські елементи, має багатопланову систему.

Мова будь-якої держави динамічно розвивається на тлі соціальних і політичних змін, що відбуваються в суспільстві, стаючи інструментом боротьби за політичну владу та впливу на суспільну свідомість. Політична комунікація, своєю чергою, спрямована, передусім, на формування конкретного типу сприйняття тої чи іншої політичної ситуації та спонукання до певних дій, що пояснює значущість вибору мовних засобів, які використовуються у політичному дискурсі. Метафоричне уявлення сутності політичної влади в конкретній культурі має власну сферу-джерело, що робить особливо цікавим дослідження неоднакових смислів, які вони відображають, залежно від регіону, що вивчається. Окреме висловлювання є нетривалим актом, тоді як його повторення фіксує риси мови, що залишаються незмінними протягом багато часу. Політична комунікація будь-якої країни характеризується використанням метафор та символів, що стосуються далекого минулого. Чим багатша культурна та історична традиція країни, тим складніше розуміння сенсу, що стоїть за прецедентними феноменами. Зміна політичної ситуації в державі також веде до оновлення лексичного матеріалу, поповнюючи список традиційних прецедентних феноменів їх новими інтерпретаціями [1, с. 123].

Національна ідентичність, продукт конфлікту між нацією та національною державою, є пізнанням, відмінністю та приналежністю, яка базується більше на основі мови та культури. У цьому сенсі мовний феномен є одним із найважливіших елементів української національної ідентичності та консолідаційних чинників. Зважаючи на історичний розвиток мовного питання, політика в цій сфері, яка проводилася за часів царської Росії, а пізніше Радянського Союзу, мала значний вплив на українську мову. Однак, якщо порівнювати з іншими народностями, які живуть під російською гегемонією, мовний фактор в Україні більше розглядається як захисний крок в збереженні національної ідентичності. А особливої гостроти це питання набуло після повномасштабного вторгнення РФ на територію України.

Після розпаду Радянського Союзу, у процесі формування національної ідентичності, мовний феномен, а також мовне питання стало дуже вагомим, на якому

потрібно зосередити увагу. Визначальний вплив на мовну політику держави мав не лише статус національної та офіційної мови, а й процес глобалізації. Сьогодні мовна політика держави є важливою, оскільки використання російської мови зменшується, а ця сфера стала однією із ключових в процесі консолідації українського суспільства.

Для сучасної демократичної держави мова є одним із основних інструментів функціонування. Органи державного управління, освітня система, суди та армія повинні використовувати єдине мовне середовище, яке повинне бути стандартизоване (однозначне, кодифіковане) і загальнозживане. З цих причин сучасна держава прагне забезпечити виняткове використання однієї мови в офіційному колі та в освіті, таким чином обмежуючи присутність у суспільному житті як діалектів, так і мов груп меншин.

Сучасні європейські нації характеризуються спільною культурою і, отже, мовою (культура та ідентичність мають бути виражені в мові). Тому організації, які творять національне життя – державні та приватні, мають на меті забезпечити, щоб мова, яка вважається національною, використовувалася не виключно або переважно як частина культури, але і як засіб об'єднання народу. Вони також прагнуть надати їй символічного статусу (як ознаки приналежності до нації). Ці організації також докладають зусиль, щоб гарантувати якомога вищий ступінь її зживання (її здатність працювати в усіх сферах суспільного життя, від сімейних контактів до перекладів провідних творів науки та світової літератури).

Якщо взяти до аналізу процеси формування та розвитку різних держав, то очевидним є факт, що згуртування людей у групи та племена відбувалося на основі, перш за все, мовної приналежності, а згодом ці суспільні групи ставали на шляху до створення повноцінних держав. Сьогодні мовлення по суті виступає еталоном державної самодостатності, самоцінності та оригінальності. У зв'язку із заборонами і дискримінацією, адміністративно-силовим тиском впродовж останніх століть, народ України, в тому числі й етнічні українці, відчужений від використання рідної мови. І

нажаль, як наслідок, суспільство не сприймало її як національну культурну цінність і не вбачало в ній головний інструмент консолідації нації.

Хоча 90 відсотків українців офіційно проголосували за незалежність у 1991 році, українська мова та ідентичність перебували в непростій ситуації. Вживання української мови було альтернативно заборонено або обмежено під час панування Російської імперії, а потім і в СРСР. Лише в період перебудови українська мова почала набувати політичного значення і зрештою отримала статус національної мови в 1989 році. Незважаючи на це, деякі тогочасні політики все ще були стурбовані її неоднозначним положенням. Цим занепокоєнням скористався перший президент Леонід Кравчук, щоб досягти політичного консенсусу, гарантувати власне політичне виживання та привести Україну до незалежності в 1991 році. Однак країна перебувала у відносно непростій ситуації, враховуючи не лише кількість росіян, в країні, а й кількість російськомовних, які могли б протистояти проєкту українізації. Щоб зменшити ризик етнічної напруженості, було вирішено, що всі радянські громадяни, які проживали в Україні на момент здобуття нею незалежності, могли отримати українське громадянство незалежно від їхньої мови та етнічного походження. Тому очевидним стає факт, що протягом століть довга боротьба України за державність віддзеркалювалася часто непростю долею української мови. Пригноблена та маргіналізована протягом царської та радянської епохи, українська нарешті позбулася свого другосортного статусу в 1991 році та стала офіційною державною мовою нової незалежної України [40, с. 2]. Однак на цьому історія не закінчилася.

Незважаючи на підняття статусу української мови після розпаду Радянського Союзу, на початку незалежного шляху все ж саме українська займала друге місце після російської на більшій частині країни та в багатьох аспектах повсякденного життя. Починаючи з 1990-х років, спроби врегулювати та сприяти використанню української замість російської виявилися політично вибуховими та стали символом пострадянської кризи ідентичності незалежної України. Тим часом національні

дебати щодо мовного питання відображають триваючі розбіжності в українському суспільстві щодо ставлення до домінуючої ролі Росії в минулому країни.

Здобуття незалежності країною сприяло виникненню цілої низки нагальних питань. І найяскравішим було самоідентифікації українського народу. Адже радянська політика створення виключної радянської людини мала свій вплив і зовсім була не співставною з тими правилами, які були необхідні для утворення нової національної приналежності. І в той час одним із символів консолідації народу стала мова, яка була важливим фактором у визначенні національної ідентичності людей та елементом символічної ідентичності сучасної держави.

Та все ж, на початку функціонування України як самостійного елементу цьому питанню, окрім закріплення за українською мовою статусу офіційної державної, не приділялось достатньої кількості уваги, на перевагу економічним та державно-управлінським. Українська інтелігенція та націоналістично орієнтовані політики тривалий час не мали жодного впливу на вищу владу, оскільки уряд зосереджувався на прагматичних питаннях і не розумів необхідності проводити подібну політику. Ситуація змінилася в 2005 році, коли в оточенні Президента Ющенка з'явилося багато націоналістів. Вони підвищили значення мовного питання та закликали до українізації мовної сфери країни.

Ця політизація мови не відображає повсякденної реальності двомовної України, де як російська, так і українська мови загальноприйняті та зрозумілі по всій країні. Російська мова продовжувала переважати в більшості українських міст, тоді як українська, як правило, домінувала в сільській місцевості та на західних землях колишніх Габсбургів.

Такий прагматизм не завадив прокремлівським політичним партіям Росії та України майстерно використовувати мовне питання. З початку 2000-х російськомовних українців почали активно спонукати вважати себе окремою та пригнобленою меншиною. Це повідомлення вперше досягло апогею під час анексії Криму Кремлем у 2014 році та подальшої кампанії на півдні та сході України. В

подальшому, на початку 2022 року «захист російськомовного населення» став одним із головних наративів для початку війни Росії проти України, та досі неодноразово цитується кремлівськими ЗМІ та самим Володимиром Путіним.

Визначна роль, яку відіграли російськомовні українці у відсічі гібридному вторгненню Путіна, значно змінила сприйняття мови та ідентичності в сучасній Україні, що призвело до зростання громадянської національної ідентичності, яка виходить за вузькі рамки мови та етнічної приналежності. Багато хто вважав обрання єврейського російськомовного Володимира Зеленського шостим президентом України у 2019 році як ще одне підтвердження того, що мовна політика щодо інших є лояльною та гуманною.

Приклади інших країн і, зокрема, Китаю, переконливо свідчать, що офіційна мова – це ефективний засіб консолідації суспільства, зміцнення державності, забезпечення суверенітету та національної безпеки, територіальної цілісності країни. Китайська мова займає особливе становище у суспільстві, вона максимально захищена від негативного впливу ззовні, активно розвивається та збагачується на основі свого походження та еволюції.

Китайський специфічний менталітет та лінгвокультура відіграють провідну роль у концептуальному проектуванні процесу формування та розвитку державних та громадських інститутів влади, механізмів управління суспільством. Ґрунтуючись на власному негативному історичному досвіді, у КНР уникають сліпого запозичення іноземних моделей та традицій проектування та управління, навіть у світову павутину китаєць потрапляє через ієрогліфи та технологічні фільтри.

Як свідчить світова історія, якщо у багатонаціональних та поліконфесійних державах (імперіях) ефективно домінує офіційна мова та культура однорідної демографічної більшості (близько 70%), і цей найважливіший інструментарій консолідації суспільства всіляко підтримується владою, країна зберігає довгострокові перспективи розвитку та процвітання. В іншому випадку країна приречена на внутрішні чвари, дезінтеграцію, деградацію та руйнування. Про це свідчать історії

всіх світових імперій Стародавнього Вавилону, Римської імперії, Хазарського каганату, Османської імперії, СРСР та інших, яких спіткала доля розпаду.

Сьогодні мова дуже вдало використовується як елемент пропаганди. Особливо чітко це спостерігається у промовах офіційних представників країни-сусіда на сході України, з метою пояснити, або радше кажучи, виправдати себе на міжнародній арені. Жертвами геноциду, про який заявив В. Путін, є російськомовні. Нацисти, яких він згадував, є виборними представниками українського народу. Хоча нові мовні закони України засмутили деякі меншини, незалежні ЗМІ не виявили жодних доказів геноциду російськомовних. Насправді, як зазначив історик Т. Снайдер «російськомовні мають більше свободи в Україні, ніж у Росії, де авторитарний уряд Путіна регулярно придушує політичне інакомислення» [53].

Такі «причини» не знайшли відгуків у свідомості світової спільноти, але спрацювали на внутрішньо-російського споживача, для якого українська держава стала осередком нацизму у ХХІ ст.

Таким чином, феномен боротьби «українська-російська» дуже гостро прослідковується в усіх сферах життя. Але свідоме включення мовного фактору рамки боротьби за національне виживання сприяло консолідації всього українського народу, особливо після початку повномасштабного вторгнення. Початок «нової ери» в українській політичній думці характеризується розумінням, що популяризація російської мови на території України, означає, лобювання інтересів Росії, тобто просування інтересів країни-агресора на українському політичному просторі і підпорядкування національних інтересів України російським. З одного боку, цей вплив колоніального, радянського минулого України та її насильницької русифікації, а також симпатія до Росії з боку російськомовних українців.

2.3. Зарубіжний досвід дії національної ідеї та її вплив на політичну консолідацію в державі

Останнім часом світ страждає від коливань і суперечливих тенденцій між глобалізацією та мультикультуралізмом з однієї сторони, а також між локалізацією та етнічними ідентичностями з іншої. В цій ситуації очевидним є прагнення до монокультуралізму, щодо країн і людей зі схожою культурою, які об'єднуються в культурну, соціальну, економічну співпрацю та стратегічні альянси з представниками різних культур і різних цивілізацій, що, зазвичай, залишаються поза цим співробітництвом через їхні «відмінності». З цієї позиції, питання збереження та розвитку національної ідеї, а відповідно і ідентичності, є основним підґрунтям консолідації довкола нього, задля боротьби з негативними глобалізаційних наслідками процесів. Ідентичність – це соціальний феномен, який починається з процесу формування ідентичності шляхом взаємодії з «іншим» або проти «іншого». Людина прагне засвоїти та практикувати поведінку, цінності та норми суспільства, у якому вона жила, щоб забезпечити свою психологічну та фізичну безпеку. Таким чином, щоб отримати ідентичність, потрібно або ідентифікувати себе з кимось або сприйматися як ідентичний комусь іншому. Безперервні та постійні процеси інтернаціоналізації соціального середовища призводять до побудови особистої національної ідеї всередині своєї країни. З огляду на це, для України є важливим досвід інших держав.

Ідея національної приналежності, безсумнівно, належать до домінуючих тем політичного розвитку країн, що трансформуються в європейській частині колишнього Радянського Союзу. До прикладу, такий чинник як мова відіграє ключову роль у цьому контексті як один з найважливіших і найбільш значних аспектів ідентичності, що, в свою чергу, часто є причиною різних конфліктів. Нові незалежні держави все більше застосовують та дотримуються законодавства та статей конституцій, що впливають на становище мов меншин, а також на самих меншин. Будуючи націю за етнічним принципом, політична влада докладает зусиль для досягнення максимальної згоди між політичними та культурними суб'єктами. У таких ситуаціях ідеальною державою є та, коли всі жителі належать до домінуючої етнічної групи. Існування

меншин розглядається як проблема, що вимагає складного рішення. В інших випадках влада цих держав намагається досягти культурної, демографічної, політичної та економічної маргіналізації меншин, відчуючи загрозу процесам державотворення, що базується на етнічному принципі. Так уряди країн Балтії уряди країн побоювалися співпраці російськомовних меншин з націоналістичними групами в Росії та їх спроб відновити колишній союз.

Посткомуністична Східна та Центральна Європа стала захоплюючим експериментальним майданчиком для дослідників сучасного націоналізму, оскільки вони перевіряють, коригують і відкидають старі теорії та створюють нові, щоб пояснити суперечливу природу націоналізму. Одним із таких складних випадків був латвійський націоналізм, який наприкінці 1980-х працював як визвольна сила й мобілізував розчаровані радянськими масами під заклик до етнічного відродження та самоствердження. Проте, ставши знаряддям націотворення, латвійський націоналізм породив доволі радикальну, але дієву, посткомуністичну правову політику, як Закон про громадянство 1991 року, який позбавив виборчих прав близько третини жителів Латвії на тій підставі, що вони не були прямими нащадками Першої республіки, а стали, радше, «залишками» радянської окупації [20, с. 230]. Завдяки цій та іншій політиці латвійська національна ідея стала відома як класичний приклад так званого етнічного націоналізму, де зусилля щодо захисту культурної унікальності породжували антидемократичну політику. Це є одним із випадків, коли влада, на початку незалежного розвитку країни, побудувала правильну націєорієнтовану політику, котра була покликана обмежувати внутрішні активності, які б загрожували національній безпеці країни.

Сучасна Литва послідовно розвивалася у відповідь на зовнішні та внутрішні виклики. Під час відродження сучасної нації в 19 столітті виникло кілька векторів, які постійно впливали на інтелектуальні дискурси, політику та опір. По-перше, був розвиток національної ідеології, яка мала на меті гарантувати права литовської нації на створення незалежної держави. По-друге, напрямок демократії ставав все більш

очевидним у проектуванні та розвитку незалежної держави. Беручи поняття нації як категорію практики, можна помітити, що націоналізм став важливим фактором не лише у звільненні від окупаційних імперій (Росії та СРСР), а й у виправданні нового порядку в новій державі [48]. Але розвиток демократії в багатьох ситуаціях співіснував із проявами націоналізму. Проте в певні періоди сучасної історії це стало проблематичним і охопило досвід, подібний до досвіду інших країн Центральної Європи, які мали справу з автократичними тенденціями в міжвоєнний період або реагували на зростаючий останнім часом популізм. Панівна присутність царської Росії, Радянського Союзу та сучасної РФ завжди відігравала значну роль у рішучості литовців мати національну державу, і цей досвід сильно впливає не лише на поточну геополітичну орієнтацію країни, а й на мобілізацію патріотизму (націоналізму) і політики історії. Відповідальність за радянське минуле часто ґрунтується на тоталітаризмі як практичній категорії, що викриває постійну загрозу «імперії зла», яка допомагає легітимізувати сьогоdnішній політичний, культурний та економічний розвиток. Водночас така політизація історії є інструментом протистояння та опору політиці Росії в регіоні.

Таким чином, ці країни Балтійського регіону стали яскравим прикладом правильної побудови державності після радянського періоду на основі національної ідеї та ідентичності.

Наступним прикладом, абсолютно полярним до попередніх є Китайська Народна Республіка. Культура Китаю – це культура гармонії, злагоди, єднання. Основні принципи ідеології та релігійних навчань Китаю полягають у прагненні підтримання порядку, стабільності та миру. Ці головні традиції конфуціанства та інших вчень визначили специфіку китайського світогляду як гармонійного комплексу ідей, які не тільки не виключали розбіжностей у поглядах і думках, але розглядали розбіжності як основу для вироблення мирних методів вирішення конфліктів та протиріч.

Невипадково конфуціанство набуває все більшої популярності у світі, стає одним із важливих символів культури Сходу в глобальному просторі світової історії та культури. Заснована великим мислителем філософська школа конфуціанства протягом століть глибоко вплинула на різні аспекти суспільного життя стародавнього Китаю, продовжує користуватися величезним авторитетом у сучасних китайців і знаходить все більше поціновувачів її морально-етичних норм у всьому світі.

Конфуцій – великий давньокитайський філософ, політик та педагог. Його вчення на провідний щабель ставить людинолюбство, з чого випливає, що система ефективного управління державою і народом реалізується насамперед на основі національної ідеї. Сучасна історія Китаю, як не дивно, продовжувала розвиватися на основі конфуціанської моделі цінностей.

Визначальна роль держави, заснованої на сильній централізованій владі, виступає як основа китайської моделі та відносної стабільності розвитку сучасної китайської цивілізації. У конфуціанській традиції авторитаризм, суспільство та держава завжди ототожнювалися з патріархальною родиною. Знаменита теза Конфуція про державу як велику сім'ю відігравала велику роль у формуванні єдності китайського народу [8, с. 134]. Він означав послух владі, необхідність поступатися своїми особистими інтересами заради загальних, тобто державних цілей. Запорукою вічності Піднебесної імперії конфуціанство вважало підпорядкованість нижчому вищому: підданого – государю, дітей – батькам, дружини – чоловікові тощо.

Наслідком таких установок стали реальні досягнення Китаю, який у XXI столітті демонструє високі темпи зростання економіки. Китай можна назвати одним з лідерів світового господарського розвитку. Відповідні успіхи пояснюються тим, що, визнаючи необхідність дотримання основних економічних законів, китайська цивілізація не відмовляється від базової установки.

Конфуціанські цінності сьогодні спрямовують стрімкий порив інноваційних технологій у потрібне русло і чітко, відповідно до моральних соціальних аспектів, сприяють гармонізації розвитку сучасного китайського суспільства. Конфуціанство

створює баланс між традиційними та інноваційними силами. Так кооперація давнього вчення та технічного прогресу діє на користь не лише капіталістичним напрямкам держави, а й нації в цілому. Завдяки цьому розвиток сучасного китайського суспільства стає більш стабільним, гармонійним та консолідованим. Саме завдяки цим успіхам та темпам розвитку держави можна стверджувати, що національна єдність Китаю, сприяла становленню місця Китаю на геополітичній карті світу.

Сучасний Ізраїль належить до тих держав, в історії яких національна ідея зіграла особливу роль. Саме виникнення Ізраїлю як незалежної держави стало реалізацією політичної програми організованого національного руху, в основі якої лежала національна ідея. Власне державі передувала розробка концептуальної схеми. При цьому держава була створена людьми, які прагнули реалізувати за її створення свої, причому дуже різні, ідейно-політичні доктрини. Нарешті, національна ідея Ізраїлю пройшла дуже складний та суперечливий шлях становлення та розвитку, зумовлених специфікою єврейської історії.

З кінця XIX ст. сіонізм як ідеологія виступав потужним каталізатором на шляху до державотворення Ізраїлю. Ідеї сіонізму надихали перших репатріантів на важку роботу з освоєння території та її охорони. Наявність зовнішнього ворога в особі низки арабських держав також об'єднувала населення країни, прихильників різних політичних партій, які прибули з різних країн, змушувала об'єднуватися для забезпечення першочергово важливої проблеми безпеки, а також для вирішення інших принципових для держави питань [2, с. 122].

15 травня 1948 року було проголошено створення єврейської держави в Ерец-Ізраель та підписано декларацію незалежності. Національна ідея – сіонізм – щиро поділена переважною більшістю євреїв-поселенців і тих, що залишилися в діаспорах, та й величезна кількість неєвреїв, що співчують, зумовила появу резолюції ООН, яка й дозволила утворитися державі Ізраїль. Винятків із правил не було, люди об'єдналися тоді, коли їх усіх надихнула одна ідея. Надалі ця ідея була розширена та уточнена. Нова ідея Ізраїлю як «єврейської та демократичної держави» була

закріплена в судових ухваленнях і з 1992 року в Основному законі «Про гідність і свободу людини» та в Основному законі «Про свободу діяльності». Євреям Законом «Про повернення» надали право репатріації. У той же час, будучи демократичною державою, Ізраїль відповідно до Основного закону «Про гідність і свободу людини» прагне захистити життя, фізичну недоторканність і гідність кожної людини незалежно від раси, етнічного походження, статі чи віросповідання [27, с. 272].

Традиційно прийнято описувати проблему протиріч між релігією та політикою як питання взаємовідносин релігії та держави. Однак в Ізраїлі є більш логічним говорити про тріаду «релігія-нація-держава». Той факт, що євреї є моноконфесійною нацією, і чимало проблем, що стоять перед державою Ізраїль у релігійно-політичній сфері, обґрунтовують цю позицію.

Необхідно звернути увагу, що релігія в державі Ізраїль є одночасно і об'єднуючим і роз'єднувальним фактором. Її внесок у зміцнення національної самосвідомості значний, оскільки моноконфесійність народу підкреслює його відокремлення від інших етносів. У той же час той факт, що держава Ізраїль визначається Декларацією незалежності як «єврейська держава Ерец-Ізраель», перетворив питання «кого вважати євреєм» і «що є єврейською ідентичною» на основні законодавчі проблеми. У той же час, проникнення релігії в життя населення Ізраїлю так чи інакше скріплює суспільство, виступаючи певною мірою фактором консолідації держави та нації в цілому.

Таким чином, всі ці приклади є наочною демонстрацією плідності національної ідеї в різних політичних, соціальних економічних умовах на геополітичній карті світу, але всюди вона сприяє політичній консолідації довкола національної ідеї. Для України цікавим є приклад Латвії та Литви, адже всі три отримали незалежність після розпаду СРСР, а тобто до кожної національності застосовувались обмежуючі дії, спрямовані на придушення самоідентифікації себе із своїм народом. Латвія та Литва одразу встановили чіткі радикальні межі з приводу національних меншин, обмеживши їх включення у питання вирішення долі держави. Китай своїм прикладом

демонструє, що крім плюсів, є і мінуси, які не передбачають мультикультуралізм, а ідея єдиної нації іноді набуває шовіністичного забарвлення, але навіть це не стало на заваді країні об'єднати своє суспільство задля досягнення єдиної мети, якою б вона не була. Та останнім в сфері запозичення міжнародного досвіду виступає Ізраїль, який демонструє, що попри всі історичні умови (переслідування, прагнення знищити цілу націю) консолідація довкола самоідентифікації себе з певною нацією здатна створити сучасну та стійку державу.

2.4. Національна ідея як фактор політична консолідація в незалежній Україні: проблеми та перспективи формування в сучасних умовах

Питання національної ідеї, пов'язані з широким спектром політичних і соціально-економічних результатів, починаючи від процесу побудови нації і закінчуючи проблемою ефективності уряду. Література зазвичай описує почуття національної ідентичності як відображення глибоких, історично вкорінених суспільних умовностей, які виникають і розвиваються протягом тривалого періоду часу та є рушійною силою, здатною консолідувати суспільство. Ідея спільної національної ідентичності повинна спочатку увійти в суспільство через державну мережу і поширюватись між більшістю членів суспільства, зайнявши кілька поколінь, доки поширення досягне задовільного рівня. Національна ідентичність, похідною від якої є гордість за приналежність до тієї чи іншої нації, є динамічним поняттям, яке може змінювати свої цінності протягом відносно короткого періоду часу як відповідь на більш сучасні події. Однією з таких подій є військове протистояння. Війна може мобілізувати людей і згуртувати їх проти спільного агресора, зміцнюючи їхнє почуття приналежності до нації, а також етнічну гордість. В цьому контексті Україна виступає як приклад, де військовий конфлікт сприяє розумінню важливості національної ідеї та ідентичності.

З проголошенням незалежності в 1991 році Україна розпочала розбудову національної держави, просуваючи демократичні форми правління та вільну ринкову економіку. Процес демократизації як «правління народу» потребував визначення «народу» і, таким чином, поставив питання національної ідентичності. Визначення контурів нації мало стати пріоритетом для політиків і частиною стратегії державотворення. Брак досвіду незалежності, посилений політичною невизначеністю та економічним колапсом, однак, відсунув прагнення до розбудови нації на узбіччя порядку денного, тоді як Україна, де-факто, продовжувала перебувати під впливом Росії.

Перше десятиліття посткомуністичного переходу ознаменувалося псевдооб'єднанням у формі Співдружності Незалежних Держав (СНД), яка мала замінити колишній Радянський Союз і легітимізувати владу Росії на всьому пострадянському просторі. У межах СНД Росія діяла як «значуща особа», продовжуючи нав'язувати Україні концепцію колективної ідентичності. До початку 2010-х років ідентичність, яка домінувала серед українського населення, значною мірою була пов'язана з ідеєю «руського мира» – уявної спільноти, заснованої на російській мові, російській культурі та спільному славному минулому. Як наслідок, українське суспільство виявилось не об'єднаним і не мало реального поняття «ми-українці».

Під час перехідного періоду Росія прийняла гегемоністську національну ідентичність і поступово скотилася до авторитаризму. Натомість публічне обговорення національних проблем в Україні призвело до появи більш ліберальних і демократичних цінностей, сприйнятих значною частиною політичної еліти та місцевого населення. Дві країни продовжували мати схожість у релігії, цивілізації, расовій близькості чи культурних моделях поведінки, але демонстрували значні відмінності в їх уподобаннях щодо політичних та економічних інститутів.

Частково через зіткнення між агресивним нав'язуванням Росією колективної ідентичності та місцевою перевагою ліберальних демократичних інститутів, Україна

почала шукати окремого існування, знову висунувши питання національної ідентичності. У пошуках спільного знаменника, який об'єднав би населення України, влада звернулася до мови. Очікувалося, що єдина мова досягне обох цілей – підкреслить схожість у групах і виявить відмінності з тими, хто не входить до національної спільноти. Запроваджуючи більш агресивну мовну політику та посилюючи одномовну державну освіту, уряд пропагував українську мову як символ національної приналежності в країні, але, на жаль, не достатньо активно.

З часом стало очевидним, що націєтворення через мову є недостатнім у випадку України. Поширеність російської мови за радянських часів породила велику невідповідність між етнокультурною ідентичністю та мовою, внаслідок чого ідентифікація з українською нацією не пов'язувалася з використанням української мови. Після здобуття незалежності ця тенденція лише збереглася, і зміцнення національної ідентичності не супроводжувалося відповідним збільшенням україномовних.

Слабкий прогрес у розбудові ідентичності звільнив колективний страх і виявив страх нації щодо майбутнього країни. У 2013 році відбулися масові протести, викликані рішенням українського уряду призупинити підписання угоди про асоціацію з Європейським Союзом, обравши натомість більш тісні зв'язки з Росією. Протести за демократичні зміни проходили в Західній Україні, а також на Сході, де була значна російськомовна меншина. У відповідь на антиросійські рухи Росія вторглася в Крим і східну Україну в 2014 році. Протистояння на Сході поступово переросло в «заморожений конфлікт», який міг забезпечити стабільність контролю Росії на пострадянському просторі. У 2020 році конфлікт загострився, коли Росія зосередила війська біля східних кордонів України та відкрито погрожувала уряду військовим втручанням, якщо країна допустить НАТО на свою територію.

Багато дослідників, зокрема політологів, пропонують широкий набір пояснень мотивів Росії розпочати війну проти України, починаючи від спроб країни захистити свої національні інтереси та сферу впливу до страху Кремля, що більш демократичний

український уряд може стати прикладом для російських громадян альтернативи методів управління. З останніх подій в українсько-російських відносинах виглядає незаперечним те, що військова агресія Росії замість того, щоб спровокувати крах української державності, спромоглася інтенсифікувати процес розбудови національної ідентичності настільки, про що ніхто раніше не міг уявити. Зокрема, агресія Росії сприяла подальшому відриву використання мови від національної ідентичності. Багато російськомовних почали твердо ідентифікувати себе з українською нацією, не відмовляючись від своєї звичної мови і навіть не додаючи українську як активну частину свого комунікативного репертуару. Паралельно з цим відбулася потужна мобілізація російськомовних українців на боці влади. Повстанці зі Сходу підозрювалися в порушенні або зневазі соціокультурних, ідеологічних і релігійних цінностей своєї етнічної групи, змушуючи російськомовну меншину переглянути своє почуття національної ідентичності. Проповстанське втручання третьої сторони (Росії) лише погіршило ситуацію та спровокувало масову етнічну втечу. Українське населення почало відкривати очі та сприймати Росію як агресора у війні, яка загрожувала національній незалежності. Присутність зовнішнього агресора сприяла згуртуванню населення, посиленню почуття етнічної приналежності та гордості.

До 2014 року розкол української ідентичності можна було описати як поділ між групами населення, які виступали за інтеграцію України з ЄС, і тими, хто підтримував курс на Москву, або між регіонами, які голосували за україноорієнтованих, і регіонами, які віддавали перевагу проросійським кандидатам в президенти і політичним партіям. З точки зору громадського ставлення, результати громадських опитувань 2014-15 рр. чітко продемонстрували, що з початку російсько-української кризи: а) інтеграція з ЄС стала найкращим сценарієм; б) громадське схвалення Росії суттєво знизилось, і лише близько 15% українців все ще позитивно сприймали Росію. Результати президентських виборів 2014 року, які відбулися в розпал національної кризи, показали непохитну підтримку не москвоорієнтованого кандидата Петра

Порошенка, тоді як проросійські кандидати отримали мінімум голосів по всій країні. Парламентські вибори 2014 року та місцеві вибори 2015 року також не показали несподіваних тенденцій: усі регіони, крім Східної України, підтримували проукраїнські політичні партії [57].

З огляду на вищесказане, логічним стає виникнення питання – чи стала посткризова Україна більш консолідованою у своєму політичному виборі та приналежності до європейського шляху розвитку. Можна зробити висновок, що для більшості українців вибір між проєвропейським і проросійським більше не був актуальним. Анексія Росією Криму, війна на Донбасі та сміливе використання антиукраїнської пропаганди призвели до відчуження українського суспільства, яке було б дуже важко подолати.

Вищевикладене говорить про те, що національна ідея в Україні найбільшою мірою виражається через ідентифікацію з українським етносом як процес, характерний для країни, на який впливають як політика влади, так і поточні події. Український контекст визначає три ключові домінуючі тенденції та є основними джерелами формування національної ідентичності. По-перше, прагнення українців до демократичної держави та ліберальних форм правління є мотивацією до відокремлення від пов'язаної з Росією гегемоністської ідентичності та сприяло подальшому повороту до незалежного націєтворення. По-друге, мовна політика, яка використовується владою як засіб ідентифікації з українською нацією, є необхідною, навіть якщо недостатньою умовою для піднесення нації. Ідентифікація з нацією вимагає, щоб індивіди відчували спільні зв'язки зі своїми співгромадянами, і ці зв'язки можуть починатися зі спільної мови, якою вони користуються у спілкуванні. По-третє, перша стадія військового конфлікту з Росією у 2014 році більшістю населення розглядалась як агресія чи загроза нації та сприяла об'єднанню населення України. Відстоювання спільних інтересів вимагало об'єднання з українським етносом і могло зміцнювати почуття національної ідентичності та гордості серед населення.

Наступним важливим кроком в ході посилення національної ідеї є процес декомунізації. Тепер, коли імплементація законів просувається вперед, можна побачити, чи були вони такими розбіжними, як стверджувалося. На сьогоднішній день вони не призвели до поширення внутрішньої нестабільності. Незважаючи на те, що декомунізація активно й часто гаряче обговорювалась в пресі та на засіданнях місцевих рад, значних протестів проти заходів чи вуличних акцій, які вживаються під час фізичного видалення пам'ятників, не було. Основні українські групи, які виступали проти законів – проросійські партії, ніколи не втілювали свою риторику в дії та не отримували від своєї опозиції законів.

Українські закони про декомунізацію в травні 2015 року зазнали різкої критики через витрати, обмеження дискусій про історію України, а також за поглиблення суспільного розколу та підштовхування до насильства. Однак вони не викликали очікуваної боротьби через зміни настрою після Євромайдану та виключення з національної кампанії найбільш «прорадянських» регіонів. І хоча закони не посилили проукраїнських настроїв і не зменшили підтримку сепаратизму, як очікували прихильники законів, вони дали можливість громадянам і активістам висловитися в цьому процесі, що є одним із показників, здатних об'єднати суспільство. У результаті процес декомунізації цілком сприяв змінам у громадянського суспільства в Україні, водночас допомагаючи йому позбутися великої частини монументальної та топонімічної радянської спадщини, тим самим підвищуючи у свідомості повагу до своїх особистих ідентифікаторів народності.

Аналізуючи консолідуючу силу національної ідеї можна говорити, що війна підіймає на поверхню всі проблеми, які до цього періоду здавались неважливими. Мобілізаційний поштовх відбувся у всіх сферах життя. Більшість українців почали вживати рідну мову навіть на побутовому рівні і зрозуміли, що всі попередні мовні закони все ж є важливими для нашої держави. Доволі актуальним також стало вивчення та детальний аналіз історичного минулого своєї держави. Українці об'єднуються у волонтерські рухи усвідомлюючи, яку допомогу вони здійснюють для

бійців на фронті, котрі кожен свій день проводять у боротьбі за незалежне існування своєї держави. На жаль, на другий план відійшли питання, які стосуються загальнодержавного положення, до прикладу, корупції. Але саме усвідомлення важливості включення суспільства у державні справи можуть визначити новий вектор розвитку України як у внутрішньодержавних справах, так і на міжнародній арені.

Таким чином, аналізуючи роль національної ідеї в консолідаційних процесах українського суспільства варто говорити про формування національної ідентичності та гордості. У випадку України національна ідентичність тісно пов'язана з міграційним походженням, мовною фракціоналізацією та якістю демократичних установок у країні. Національна гордість, в цьому випадку, тісно пов'язана з уявленням людини про особисте економічне процвітання.

Слід говорити про те, що національна ідея для українського суспільства пов'язана з політичною сферою. У ході розбудови демократії після здобуття незалежності посилились почуття етнічної приналежності на посткомуністичному просторі. Почуття ідентифікації людей зі своїми націями зростає не тому, що їхні країни стають багатшими, а тому, що вони досягають значного прогресу в розбудові демократичних держав, у яких кожен може мати слово та впливати на хід подій. Це свідчить про те, що уряди країн з перехідною економікою повинні зміцнювати демократичні установки у своїх країнах, щоб посилити не лише процеси державного та національного будівництва, але й почуття гордості, яке їхнє населення відчуває за свої нації. Також, незважаючи на те, що мовна політика спочатку піддавалася значній критиці, вона постає невід'ємною частиною розбудови національної ідентичності в Україні. Мову слід розглядати як спільний детермінант, який може об'єднати населення України.

ВИСНОВКИ

Таким чином, в процесі дослідження було виявлено, що як сприятливі перспективи, так і ризики, пов'язані зі зверненням до використання національної ідеї як консолідаційного фактору у політиці, зумовили необхідність детального розгляду цього поняття, процедур його формування та аналізу факторів, здатних впливати на нього. Тому, в ході роботи було зроблено наступні висновки:

По-перше, феномен «консолідація» є багатоаспектним явищем, оскільки його можна застосувати до будь-якої сфери життя суспільства. В загальному значенні консолідація постає як процес об'єднання окремих індивідів, груп або, навіть, народів задля розвитку мети, стратегії, інтересів, цінностей на основі внутрішніх регуляторів. Звідси, політична консолідація виступає як форма політичної взаємодії, яка здатна згуртувати зацікавлені групи, політичну еліту, суспільство задля досягнення спільних завдань, часто це побудова цивілізаційного майбутнього держави, та виражається через усвідомлені, політично вмотивовані, організовані дії. Консолідаційний процес у сфері політики забезпечує об'єднання членів суспільства за етнічними, конфесійними, соціальними і культурними ознаками. У демократичному суспільстві цей процес відбувається, щоб сприяти демократичним перетворенням та запобігти поверненню до авторитаризму.

По-друге, вивчаючи фактор національної ідеї стає зрозуміло, що в сучасності він проявляється як прагнення націй, етнічних меншин та мовних груп до самовизначення, як на міжнародному рівні, так і всередині держав, і, як наслідок, виникають якісні зміни в етнічних структурах, що, в свою чергу, сприяє еволюції міждержавних відносин. Національна ідея досягається через методи і засоби її популяризації, тобто ідеологію.

Встановлено, що у політичному контексті національна ідея – це стратегія, а ідеологія – засіб реалізації стратегії. Існування національної ідеології неможливе за відсутності національної ідеї, а отже, державою не може бути сформована концепція

національної політики. Формування національної ідеї в політичному контексті передбачає певні умови: наявність незалежної держави як форми організації нації; позиціонування суспільства себе як нації, відокремлену від інших, та має виключно національні культурні особливості, які не збігаються з іншими націями.

По-третє, встановлено, що в контексті політичної консолідації національна ідея виконує завдання зміцнення та розвитку незалежної держави шляхом збереження стабільності та міжнаціональної злагоди, протидії спробам розколу країни за ідеологічними та національними ознаками. Розгляд консолідаційного впливу національної ідеї набуває важливості через поширення глобалізаційних процесів. Міграція, мультикультуралізм та інші фактори становлять загрозу для національної самоідентифікації у державах, в тому числі і в Україні. З цього погляду національна ідея виступає орієнтиром для особистих духовних цінностей, що протистоїть ідеологіям, орієнтованим на уніфікацію національних відмінностей. Приклад України демонструє прямий вплив історичного минулого на невизначеність в питанні ідентифікації. Відсутність чітких меж, які б розділяли українців і росіян, дозволяла людям змінювати національну орієнтацію, що стало ускладнюючим фактором для побудови громадянського суспільства, і призвело до відсутності політичної спільноти. Незважаючи на те, що визначення Росії як ворожої держави на початку незалежності давало ідеальну можливість для побудови чіткої національної позиції, тогочасні еліти обрали обережний шлях, наслідки якого мають прояв і сьогодні.

По-четверте, визначено, що однією з характеристик повноцінного демократичного функціонування сучасної країни має виступати мова, яка повинна бути загальноприйнятою та єдиновживаною для усіх сфер життя суспільства. Сьогодні мовлення по суті виступає еталоном державної самодостатності, самоцінності та оригінальності. У зв'язку із заборонами і дискримінацією, адміністративно-силовим тиском впродовж останніх століть, народ України, в тому числі й етнічні українці, був відчужений від використання рідної мови. І нажаль, як наслідок, суспільство не сприймало її як національну культурну цінність і не вбачало

в ній головний інструмент консолідації нації. Також аналіз дав чітко зрозуміти, що на етапі сучасної боротьби України за свою незалежність, мовний фактор був одним із пропагандистських наративів РФ. З початку XXI ст. російськомовних українців почали активно спонукати вважати себе окремою та пригнобленою меншиною. Нажаль, через відсутність обмежень з боку влади, та й навпаки, підтримка з боку проросійських партій, тільки закріпили таку дихотомію, яка, як наслідок, стала приводом для повномасштабного воєнного вторгнення в 2022 році. Але свідоме включення мовного фактору рамки боротьби за національне виживання сприяло консолідації всього українського народу. Свідомість суспільства почала перелаштовуватись на розуміння, що поширення мови агресора на території України лише буде сприяти лобіюванням його інтересів.

По-п'яте, розгляд зарубіжного досвіду впровадження національної ідеї в процес політичної консолідації суспільства дає зрозуміти, що цей феномен, не зважаючи на регіональні та історичні особливості, методи вкорінення і реалізації їх в життя, все ж досягає своєї мети. Схожість перших двох країн – Литви та Латвії – полягає у їх спільному історичному минулому – гегемонія Радянського Союзу, де про будь-яку національну ідентифікацію не йшлося. Латвійська національна ідея в кінці 1980-х років виступила як рушійна сила мобілізації розчарованих радянськими протекторатом громадян під заклик до етнічного відродження та самоствердження. Також, усвідомлення постійної гегемонії РФ завжди відігравало значну роль у рішучості литовців мати національну державу, і цей досвід сильно впливає не лише на поточну геополітичну орієнтацію країни, а й на мобілізацію патріотизму (націоналізму) і політики історії. Щодо литовського досвіду, то тут національна ідея на початку незалежності Литви виступала гарантом прав литовської нації на створення незалежної держави.

Щодо досвіду впровадження національної ідеї в процес політичної консолідації в Китаю, то у новітній історії Китаю адаптація «соціалістичних» чи «капіталістичних» цінностей здійснювалася з урахуванням конфуціанських традицій. Реформи, що

проводяться в різних сферах життя Китаю, могли набувати відтінку, властивого різним політичним позиціям і гаслам, але в основі своєї новації формуються за рахунок традиційних китайських цінностей. У сучасному Китаї держава продовжує залишатися втіленням волі суспільства, охоронцем моральності та порядку. Можливо, саме ієрархічність китайської моделі управління багато в чому сприяла китайському «економічному диву», оскільки дисциплінованість робочої сили, готовність китайців покірно зносити поневіряння та виконувати накази стали факторами, які забезпечили політичну стабільність та високу виробничу дисципліну.

Також було проаналізовано досвід консолідації суспільства через формування національної ідеї в Державі Ізраїль, де формування самоідентичності громадян країни відбувається на основі принципу «релігія-нація-держава». Релігія (іудаїзм) є національною конфесією, властивою лише одній нації і що виділяє як свою основу не особистість, а єврейський народ загалом як якусь спільність. Оскільки значна і стійка більшість громадян Ізраїлю хочуть жити в єврейській державі, принципи демократії зобов'язують державу зберігати її єврейський характер – концепція сіонізму була простою, логічною та витікала з усієї національної традиції.

По-шосте, здобуття Україною незалежності сприяло розбудові національної держави, спираючись на демократичні форми правління та вільну ринкову економіку. Визначення сутності та кордонів нації ставало пріоритетом для більшості політиків і важливою частиною стратегії державотворення. Через зіткнення між агресивним нав'язуванням Росією колективної ідентичності, Україна, спираючись на переваги ліберальних та демократичних інститутів почала все інтенсивніше концентруватись на питаннях національної ідентичності існування, знову висунувши питання національної ідентичності. Для України закріплення національної ідеї як основи суспільно-політичної консолідації формується під впливом різних факторів: популяризація історії та культури, велика кількість мовних законів, які мінімізують використання російської і закріплюють за нею статус мови меншин, а не більшості, процес декомунізації, де кожне перейменування підкріплюється фактом історії та ін.

Але найвагомішим прискорювальним чинником консолідації сьогодні, безсумнівно є війна. Вона посилює процес згуртованість української нації як важливу відповідь на виклик сьогодення, адже українці в переважній більшості усвідомлюють свою вагомість абсолютно у всіх напрямках свого життя. Побутова мова також значною мірою формує почуття національної приналежності. Це говорить про те, що уряд має тільки посилювати мовну політику, щоб забезпечити завершення переходу до єдиної державної мови в країні, а досягнення домінування української мови в системі освіти є правильною стратегією. Забезпечення її широкого використання у всіх сферах нашого буття стає, поряд з іншими чинниками, все більш важливим фактором в консолідації нашого суспільства.

СПИСКИ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балабкіна І. Державна мова як засіб формування національної свідомості українського суспільства. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. №3. с. 121-125. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2016/03/23.pdf> (Дата звернення 15.10.2022)
2. Батенко Г.В. Політичний сіонізм у пошуках «землі обітованої» (кінець XIX – початок XX ст.). *Вопросы духовной культуры – исторические науки*. 2005. С. 7-11. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/32774/01-Batenko.pdf?sequence=1> (Дата звернення 29.10.2022)
3. Безклубенко С. Національна ідея, державна доктрина, національний дух: до визначення понять. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України*. 1998. № 6. с. 21-26. URL: <https://ipiend.gov.ua/publication/vypusk-6-1999/> (Дата звернення 15.11.2022)
4. Вітман К.М. Деконсолідація поліетнічного суспільства як виклик етнополітичній безпеці України. *Політичні та соціологічні основи розвитку держави і права*. 2014. с. 155-157. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/6823/%D0%92%D1%96%D1%82%D0%BC%D0%B0%D0%BD.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Дата звернення 01.11.2022)
5. Воронянський О. В. Концепт національної ідеї в політологічному дискурсі. *Національна ідея – основа стратегії розвитку українського суспільства в XXI столітті: збірник наукових праць за матеріалами міжнародної науково-практичної конференції*. 2017. №1. с. 6-13. URL: <https://www.academia.edu/39635525/%D0%9D%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B0%BD%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%D1%96%D0%B4%D0%B5%D1%8F%D0%BE%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%97%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%BA%D1%83%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3>

[%D0%BE%D1%81%D1%83%D1%81%D0%BF%D1%96%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0%D0%B2%D0%A5%D0%A5%D0%86%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D1%82%D1%96%D0%B7%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%85%D0%BF%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%8C%D0%B7](#) (Дата звернення 19.10.2022)

6. Дінаковська Є. Сучасний вимір боротьби із нацизмом: фейки та реалії. *«Сучасні політичні процеси: глобальний та національний виміри»*. Матеріали II міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. 2022. с. 72-75.

7. Добровольська А. Б. Проблеми політичної консолідації нації в умовах етнічної неоднорідності. *ФіП*. 2016. №3. с. 74-83. URL: https://elibrary.ivinas.gov.ua/1140/1/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B5%D0%BC%D0%B8%20%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%BE%D1%97%20%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%81%D0%BE%D0%BB%D1%96%D0%B4%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97%20%D0%BD%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97%20%D0%B2%20%D1%83%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%85%20%D0%B5%D1%82%D0%BD%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%BE%D1%97%20%D0%BD%D0%B5%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%B4%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96%20%D0%B4%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D0%B4%20%D0%9C%D0%BE%D0%BB%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B8%20filipol_2016_3_12.pdf (Дата звернення 05.11.2022)

8. Заліська М. В. Вплив конфуціанства на розвиток культури Китаю. *Сходознавство. Актуальність та перспективи : тези доп. I Міжнар. наук.-метод. конф.* 2020. с. 134-135. URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/4667> (Дата звернення 22.10.2022)

9. Китай очима Азії. Колективна монографія / О. В. Богомолів та ін. Київ. 2017. 316 с. URL: <https://sinologist.com.ua/wp-content/uploads/2017/07/Book-1.pdf> (Дата звернення 20.11.2022)
10. Кополовець Р. Теоретико-методологічні засади дослідження демократичних транзитів (Д. Растоу, С. Хантінгтон, Г О'Доннел, Ф. Шміттер). *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2018. №21. с. 115-120. URL: http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/21_2018/19.pdf (Дата звернення 18.10.2022)
11. Костельнюк М. Концептуалізація національної ідеї в умовах державотворчого процесу В Україні. *Регіональні студії*. 2019. с. 57-61. URL: <http://www.regionalstudies.uzhnu.uz.ua/archive/18/11.pdf> (Дата звернення 29.10.2022)
12. Луцишин Г. Зовнішньополітичні чинники у процесі національної консолідації України. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2012. №24. с. 132-137. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/38134/23-Lutsyshyn.pdf?sequence=1> (Дата звернення 03.11.2022)
13. Луцишин Г. Національна консолідація суспільства: теоретико-методологічні проблеми дослідження. *Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego*. 2012. №40. с. 33-42. URL: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=101760>
14. Медвідь Ф. Українська національна ідея як детермінанта державотворчих процесів. *Політичний менеджмент*. 2005. №1. с. 35-43. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/medvid_ukrainska.pdf (Дата звернення 25.10.2022)
15. Михальченко М. Українська мрія та національна ідея: генеза, взаємодія. *Політичний менеджмент*. 2009. №6. с. 3-13. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/mykhalchenko_ukrainska.pdf (Дата звернення 14.11.2022)
16. Михальченко М. Українська національна ідея як регулятивна сила в загальнодержавному і регіональному масштабах. *Регіональні версії української національної ідеї: спільне і відмінне. Збірник статей*. 2005. с. 9-34. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/zb_1.pdf (Дата звернення 18.11.2022)

17. Монастирський В. Націоналізм і національна ідея що у них є спільне та чим вони різняться. *Наука і суспільство. Політологія*. 2016. №4. с. 24-27. URL: <https://www.mao.kiev.ua/biblio/jscans/svitogliad/svit-2016-11-4/svitoglyad-2016-4-05-monastyrsky.pdf> (Дата звернення 20.10.2022)
18. Морарь М. В. Національна ідея як чинник консолідації українського суспільства. *Гілея: науковий вісник*. 2014. №131. с. 391-395. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=gileya_2018_131_104 (Дата звернення 17.11.2022)
19. Нагорна Л. Поняття «національна ідентичність» і «національна ідея» в українському термінологічному просторі. *Політичний менеджмент*. 2003. №2. с. 14-30. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/nagorna_ponniattia.pdf (Дата звернення 09.11.2022)
20. Пальшков К. Суспільно-політичні перетворення в Латвії в 1985-1991 рр. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2018. №17. С. 229-234. URL: http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/17_2018/35.pdf (Дата звернення 10.11.2022)
21. Панасенко Г.С. Динаміка мовних конфліктів у XXI столітті. *International relations. Economics. Country Studies. Tourism (IRECST)*. 2018. №8. с. 63-73. URL: <https://periodicals.karazin.ua/irtb/article/view/12283> (Дата звернення 18.10.2022)
22. Пасічник, В.М. Національна ідея як чинник формування національної ідентичності України. *Ефективність державного управління*. 2019. №60. с. 52-68. URL: <https://epa.nltu.edu.ua/index.php/journal/article/view/144/141> (Дата звернення 11.10.2022)
23. Петухова О. В. Консолідація: сутність і види. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. №3. с. 130-135. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/3_2015/30.pdf (Дата звернення 05.10.2022)

24. Пехник А. Мова, як засіб формування свідомості та світогляду. «Сучасні політичні процеси: глобальний та національний виміри». Матеріали II міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. 2022. с. 124–127.

25. Поліщук Ю. Види суспільної консолідації у підходах вітчизняних дослідників. *Наукові записки*. 2017. №3-4. с. 73-93. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2019/03/polischuk_vydy.pdf (Дата звернення 14.10.2022)

26. Поліщук Ю. Суспільна консолідація як важливий фактор цивілізаційного вибору України. *Наукові записки*. 2018. №2. с. 120-133. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/11/polischuk_suspilna.pdf (Дата звернення 27.10.2022)

27. Руденко Ю. Консолідаційна модель національної ідентичності: від теорії суверенітету до теорії політичної модернізації: монографія. Київ: «Видавництво Людмила», 2020. 364 с. URL: https://npu.edu.ua/images/file/vidil_aspirant/dicer/D_26.053.12/Rydenko_monogragia1904.pdf (Дата звернення 17.11.2022)

28. Руденко Ю. Концептуалізація поняття «демократична консолідація» у сучасній політичній науці. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. 2020. №29. С. 92-98. URL: <https://sj.npu.edu.ua/index.php/pnsdp/article/view/1071/897> (Дата звернення 20.10.2022)

29. Сепетий Д. Хосе Ортега-і-Гасет і Карл Поппер про демократію, лібералізм і віру в закон прогресу. URL: <http://dspace.zsmu.edu.ua/bitstream/123456789/6440/1/%D0%A1%D0%B5%D0%BF%D0%B5%D1%82%D0%B8%D0%B9%20%D0%94.%D0%9F.%20%D0%A5%D0%BE%D1%81%D0%B5%20%D0%9E%D1%80%D1%82%D0%B5%D0%B3%D0%B0-%D1%96-%D0%93%D0%B0%D1%81%D0%B5%D1%82%20%D1%96%20%D0%9A%D0%B0%D1%80%D0%BB%20%D0%9F%D0%BE%D0%BF%D0%BF%D0%B5%D1%80.pdf> (Дата звернення 16.10.2022)

30. Сміт Е. Національна ідентичність / Пер. з англійської П. Тарашука. К.: Основи, 1994. 224 с. URL: <http://litopys.org.ua/smith/smi.htm> (Дата звернення 16.10.2022)
31. Снайдер Т. Перетворення націй. Польща, Україна, Литва, Білорусь 1569–1999. Пер. з англ. – К.: Дух і Літера. 2014. 464 с. URL: <https://nashformat.ua/pdf-preview/peretvorenniya-natsij-512728> (Дата звернення 29.10.2022)
32. Стратегії демократичної трансформації (транзиту) в західній політичній науці. Veche.kiev.ua від червня 2017. URL: <https://veche.kiev.ua/journal/596/> (Дата звернення 24.10.2022)
33. Угрин Л.Я. Ідентичність і консолідація транзитних суспільств. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Філософія. Соціологія. Політологія*. 2015. №4. с. 135-143. URL: https://www.academia.edu/43903778/%D0%86%D0%94%D0%95%D0%9D%D0%A2%D0%98%D0%A7%D0%9D%D0%86%D0%A1%D0%A2%D0%AC_%D0%86_%D0%9A%D0%9E%D0%9D%D0%A1%D0%9E%D0%9B%D0%86%D0%94%D0%90%D0%A6%D0%86%D0%AF_%D0%A2%D0%A0%D0%90%D0%9D%D0%97%D0%98%D0%A2%D0%9D%D0%98%D0%A5_%D0%A1%D0%A3%D0%A1%D0%9F%D0%86%D0%9B%D0%AC%D0%A1%D0%A2%D0%92 (Дата звернення 19.10.2022)
34. Федоренко В. Політична консолідація: концептуальне обґрунтування в сучасному науковому дискурсі. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2017. №14. с. 177-183. URL: http://www.fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/14_2017/27.pdf (Дата звернення 10.10.2022)
35. Фесенко М. Феномен міжнародно-політичної консолідації. *Політичний менеджмент*. 2015. №1-2. с. 20-27. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/fesenko_fenomen.pdf (Дата звернення 16.10.2022)
36. Фесенко М. Формування понятійно-категоріального апарату проблеми консолідації суб'єктів світ-системи і нового міжнародного порядку. *Міжнародні*

відносини. 2017. №1. с. 39-44. URL: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/knu/article/view/3262> (Дата звернення 01.11.2022)

37. Чеховська М. М., Шлапаченко В.М. Мова як чинник національної безпеки. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2018. №3. с. 39-46. URL: http://law.stateandregions.zp.ua/archive/3_2018/9.pdf (Дата звернення 15.11.2022)

38. Чупрій Л. Національна ідея як чинник консолідації української політичної нації. *Наукові записки*. №2. с. 230–244. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/chuprii_natsionalna.pdf (Дата звернення 14.11.2022)

39. A short history of Ukrainian nationalism – and its tumultuous relationship with Russia. Theconversation.com від 17 березня 2017. URL: <https://theconversation.com/a-short-history-of-ukrainian-nationalism-and-its-tumultuous-relationship-with-russia-179346> (Дата звернення 12.11.2022)

40. Arel D. How Ukraine has become more Ukrainian. *Post-Soviet Affairs*. 2018. №34. с. 1-4. URL: https://www.researchgate.net/publication/323752258_How_Ukraine_has_become_more_Ukrainian (Дата звернення 02.11.2022)

41. Bareli A. Elmaliach T. Israel as a Case Study in Processes of Nation-Building. *Israel Studies Review*. 2021. № 2. С. 1-9.

42. Bowen A. Russia's War in Ukraine: Military and Intelligence Aspects. *Congressional Research Service*. 2022. 27 С. URL: <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R47068> (Дата звернення 31.10.2022)

43. Brudny Y. Finkel E. Why Ukraine Is Not Russia: Hegemonic National Identity and Democracy in Russia and Ukraine. *East European Politics & Societies*. 2011. №25. с. 813-833. URL: https://www.researchgate.net/publication/254088750_Why_Ukraine_Is_Not_Russia_Hege_monic_National_Identity_and_Democracy_in_Russia_and_Ukraine (Дата звернення 07.11.2022)

44. Huntington S. Democracy's Third Wave. *Journal of Democracy*. 1991. №2. с. 12-34. URL: <https://www.ned.org/docs/Samuel-P-Huntington-Democracy-Third-Wave.pdf> (Дата звернення 16.10.2022)
45. Irgengioro J. China's National Identity and the Root Causes of China's Ethnic Tensions. *East Asia*. 2018. №35. с. 317-346. URL: https://www.researchgate.net/publication/327972623_China's_National_Identity_and_the_Root_Causes_of_China's_Ethnic_Tensions (Дата звернення 05.11.2022)
46. Ivanauskas V. The Centenary of Lithuania's Independence: National Mobilization and Democracy Development throughout Modern Lithuanian History. *Plural*. 2018. №1. С. 98-117. URL: <https://plural.upsc.md/wp-content/uploads/2018/11/Ivanauskas-98-117.pdf> (Дата звернення 03.11.2022)
47. Kaase M. Political Culture and Political Consolidation. *Government and Markets*. 1994. с. 71-114. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-94-015-8366-4_5#citeas (Дата звернення 19.10.2022)
48. Krauze M. Latvian nationalism and the construction of «latgalian identity». URL: https://www.anthro.ox.ac.uk/sites/default/files/anthro/documents/media/jaso6_1_2014_35_60.pdf (Дата звернення 06.11.2022)
49. Minakov M., Jarábik B. The Consolidation of power in Ukraine: what it means for the West. *Carnegie Endowment for International Peace*. 2016. 8 с. URL: https://carnegieendowment.org/files/9-9-16_Jarabik_and_Minakov_Ukraine_clean.pdf
50. O'Donnell G. Delegative Democracy. *Journal of Democracy*. 1994. №1. с. 55-69. URL: <https://muse.jhu.edu/article/225426/pdf> (Дата звернення 14.11.2022)
51. Schmitter P. Some propositions about civil society and the consolidation of democracy. *Journal of Democracy*. 1993. №2. URL: <https://muse.jhu.edu/article/225409/pdf> (Дата звернення 15.10.2022)

52. Shevel O. Decommunization in Post-Euromaidan Ukraine. *Ponars Eurasia*. 2016. 5 С. URL: https://www.ponarseurasia.org/wp-content/uploads/attachments/Pepr411_Shevel_Jan2016.pdf (Дата звернення 12.11.2022)
53. Snyder Timothy. Do Russians want war? URL: https://snyder.substack.com/p/do-russians-want-war?utm_source=url&s=r (Дата звернення 28.10.2022)
54. Terzyan A. Towards Democratic Consolidation? Ukraine After the Revolution of Dignity. *Open Political Science*. 2020. №3. С. 183-191. URL: <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/openps-2020-0015/html> (Дата звернення 30.10.2022)
55. Ukrainian centre for economic & political studies named after Olexander Razumkov. National Security & Defence. 2016. №7-8. 112 С. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/journal/eng/NSD165-166_2016_eng.pdf (Дата звернення 20.10.2022)
56. Valenzuela S. Democratic consolidation in post-transitional settings: notion, process, and facilitating conditions. *The Helen Kellogg Institute for International Studies. Working Paper*. 1990. №150. 38 С. URL: https://kellogg.nd.edu/sites/default/files/old_files/documents/150_0.pdf (Дата звернення 18.10.2022)
57. What we need to know about Ukraine's history: Professor Timothy Snyder on the Radio Davos podcast. Weforum.org від 29 липня 2022. URL: https://www.weforum.org/agenda/2022/07/timothy-snyder-ukraine-history/?DAG=3&gclid=Cj0KCQiAg_KbBhDLARIsANx7wAxuJxgt1eQXhxbqvFHAOB0uE3ggDusMBcLydYJG762io0P6SEOgTqYaAoNKEALw_wcB (Дата звернення 10.11.2022)
58. Who chooses UKRAINE? Theories and realities of one's identification with the Ukrainian nation, state, and society. Voxukraine.org від 9 квітня 2022. URL:

<https://voxukraine.org/en/who-chooses-ukraine-theories-and-realities-of-one-s-identification-with-the-ukrainian-nation-state-and-society/> (Дата звернення 24.11.2022)